

บทที่ 3

สภาพทั่วไปและวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง

สภาพทั่วไปของชุมชนเมืองลำปาง

1. การปกครอง

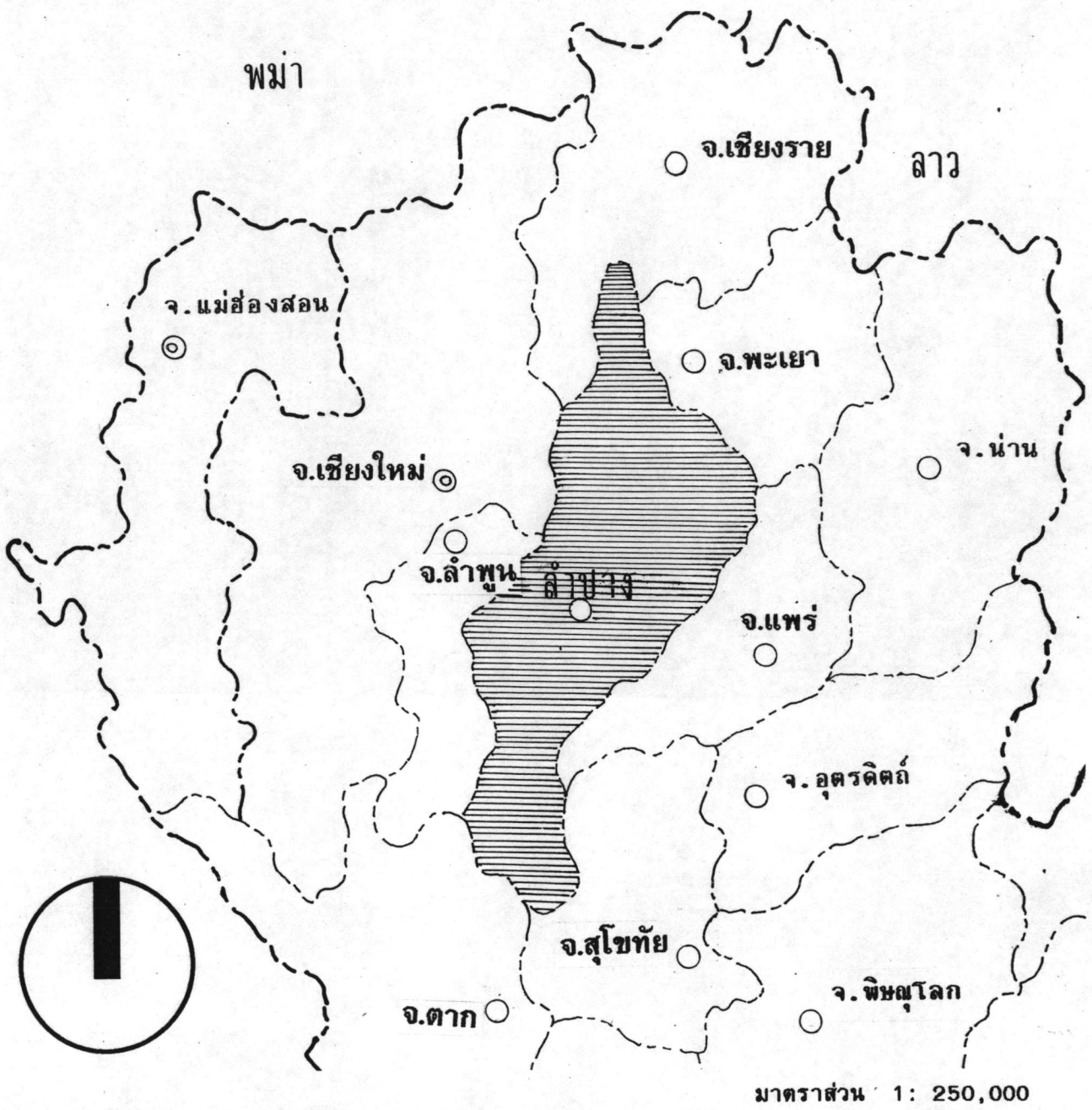
ชุมชนเมืองลำปางตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง คือ ที่ราบลำปาง เป็นที่ตั้งของอำเภอเมืองลำปาง อำเภอห้างฉัตร อำเภอเกาะคา เป็นที่ราบลุ่มที่ใหญ่ที่สุดของแม่น้ำวังที่ไหลผ่านจังหวัดลำปาง ชุมชนเมืองลำปางเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดลำปางซึ่งเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือตอนบน ที่ประกอบไปด้วย จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดพะเยา จังหวัดลำพูน จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน และจังหวัดแม่ฮ่องสอน

จังหวัดลำปางตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ 17 องศา 00' ถึง 19 องศา 30' เหนือ และเส้นลองจิจูดที่ 98 องศา 45' ถึง 100 องศา 15' ตะวันออก มีพื้นที่ประมาณ 12,533.961 ตารางกิโลเมตร หรือ 7,933,726 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 14.6 ของพื้นที่ภาคเหนือตอนบน โดยมีพื้นที่มากเป็นอันดับ 3 รองลงมาจาก จังหวัดเชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

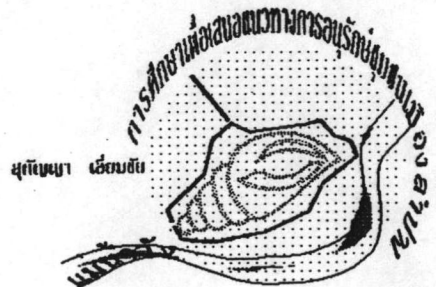
ทิศเหนือ	ติดกับ	จังหวัดเชียงใหม่ พะเยา และ เชียงราย
ทิศใต้	ติดกับ	จังหวัดตาก
ทิศตะวันออก	ติดกับ	จังหวัดแพร่และสุโขทัย
ทิศตะวันตก	ติดกับ	จังหวัดลำพูน

การแบ่งเขตการปกครอง แบ่งออกเป็น การปกครองส่วนภูมิภาคและการปกครองส่วนท้องถิ่น โดยแบ่งเขตการปกครองส่วนภูมิภาคเป็น 13 อำเภอ 97 ตำบล 88 สภาตำบล 744 หมู่บ้าน

ส่วนการปกครองท้องถิ่น แบ่งเป็น องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง และสุขาภิบาล 5 แห่ง แยกได้ ดังนี้

แผนที่ 3.1 ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดลำปาง

ลำดับ	อำเภอ	ตำบล	สภาตำบล	หมู่บ้าน	สุขาภิบาล	เทศบาล
1	เมืองลำปาง	18	11	128	3	1
2	เกาะคา	8	8	64	1	—
3	งาว	10	9	62	1	—
4	แจ้ห่ม	7	7	47	1	—
5	เถิน	9	7	75	1	—
6	แม่ทะ	10	10	77	1	—
7	แม่พริก	4	4	24	2	—
8	วังเหนือ	7	7	64	2	—
9	สบปราบ	4	4	28	1	—
10	ห้างฉัตร	7	7	62	1	—
11	เสริมงาม	4	4	31	1	—
12	แม่เมาะ	5	5	32	—	—
13	เมืองปาน	5	5	40	—	—
รวม		97	88	744	15	1

ที่มา : รายงานเทศบาลเมืองลำปาง พ.ศ.2535

1.1 เทศบาลเมืองลำปาง

เทศบาลเมืองลำปาง ได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลเมืองลำปาง ตามพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองลำปาง พุทธศักราช 2478 มีอาณาเขต 9 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล คือ ตำบลสบตุ๋ย ตำบลสวนดอก ตำบลหัวเวียง และตำบลเวียงเหนือ

1.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต เทศบาลเมืองลำปาง ตั้งอยู่สองฝั่งแม่น้ำวัง ในเขตอำเภอเมืองลำปาง มีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลทุ่งฝาย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลพระบาท
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลพิชัย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลบ่อแก้ว

2. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

2.1 ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดลำปางตั้งอยู่เหนือระดับน้ำทะเลประมาณ 268.60 เมตร มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาที่มีที่ราบเพียง 1 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมด ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดลำปางเป็นที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขากับที่ราบลุ่มแม่น้ำเป็นตอนๆไป โดยที่ราบลำปางเกิดในยุคเทอร์เชียรี (Tertiary Period) ซึ่งเป็นยุคที่เกิดการเคลื่อนไหวของเปลือกโลก ทำให้แผ่นดินบางส่วนยกตัวเป็นภูเขาและที่ราบสูง บางส่วนทรุดตัวลงเป็นที่ราบลุ่ม กลายเป็นแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขาที่ราบระหว่างแม่น้ำ ที่ราบลำปางเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำวังเป็นตอนๆ เป็นลักษณะของที่ราบแคบและยาวในแนวเหนือใต้ เป็นที่ตั้งของอำเภอเมืองลำปาง อำเภอห้างฉัตร อำเภอเกาะคา และมีที่ราบแคบๆตอนบนเป็นที่ตั้งของอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอสามพราน และอำเภอเถิน ทำให้เมืองลำปางมีลักษณะเป็นที่ราบขนาดใหญ่ล้อมรอบภูเขาคล้ายแอ่งก้นกะทะ (Synclinalorium) ที่ราบจะค่อยๆลาดเอียงจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ และที่ราบส่วนหนึ่งเป็นที่ราบขั้นบันได (terrace) ทำให้ไม่เหมาะสำหรับการทำนา

พื้นที่ของจังหวัดลำปางมีลักษณะเป็นรูปยาวรีจากเหนือลงใต้ มีส่วนกว้างที่สุด 80 กิโลเมตร ส่วนยาวที่สุด 240 กิโลเมตร พื้นที่มีภูเขาโอบล้อมโดยรอบ คือ คอยขุนตาน กั้นเขตจังหวัดลำพูน-ลำปาง คอยนางแก้ว หรือคอยผีปันน้ำ กั้นเขตจังหวัดเชียงใหม่-ลำปาง คอยกิวมณฑา กั้นเขตจังหวัดเชียงราย-ลำปาง ลักษณะโดยสรุปของภูมิประเทศจังหวัดลำปาง คือ

- บริเวณตอนบน มีลักษณะเป็นป่าค่อนข้างทึบ อุณหภูมิร้อนไปด้วยป่าไม้ที่มีค่าและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร มีพื้นที่เป็นภูเขาเป็นส่วนใหญ่ มีความสูงตั้งแต่ 500-1,000 เมตร มีความลาดชันของพื้นที่มากกว่า 30 % ได้แก่บริเวณอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม และอำเภอองาว

- บริเวณตอนกลาง ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเสียส่วนใหญ่ บางส่วนมีน้ำท่วมถึง ในฤดูฝนและเป็นแหล่ง เกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัด พื้นที่มีระดับความสูงตั้งแต่ 50-200 เมตร มีความลาดชันของพื้นที่ 10-20 %

- บริเวณตอนใต้ มีลักษณะเป็นป่าไม้ร้าง บางส่วนของพื้นที่มีลักษณะเกือบเป็นทุ่งหญ้า พื้นที่มีระดับความสูงตั้งแต่ 200-500 เมตร มีความลาดชันของพื้นที่ 10-20 %

ชุมชนเมืองลำปาง ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของแอ่งก้นกระทะ มีแม่น้ำวังไหลผ่านเมืองจากแนวตะวันตกเฉียงเหนือไปยังทิศตะวันตกเฉียงใต้แบ่งเมืองออกเป็นสองฝั่ง พื้นที่ทางตอนเหนือมีระดับสูงกว่าพื้นที่ทางด้านทิศใต้และพื้นที่จะค่อยๆลาดเอียงลงสู่แม่น้ำวัง

แม่น้ำวัง เป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านชุมชน มีต้นกำเนิดในท้องที่อำเภอวังเหนือ บริเวณเทือกเขาผีปันน้ำ ไหลผ่านอำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมือง อำเภอเกาะคา อำเภอเถิน และอำเภอแม่พริก ไหลเข้าสู่จังหวัดตากรวมกับแม่น้ำปิง ระยะทางยาว 382 กิโลเมตร และบริเวณชุมชนยังมีแม่น้ำคู่ย่อยไหลผ่านจากอำเภอแจ้ห่ม ผ่านอำเภอห้างฉัตร ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำวังที่อำเภอเมืองลำปาง ระยะทางยาวประมาณ 60 กิโลเมตร

2.2 ลักษณะภูมิอากาศ

จากลักษณะภูมิประเทศของ เมืองลำปาง เป็นแอ่งที่ราบที่ล้อมรอบไปด้วยภูเขาเปรียบเสมือนแอ่งก้นกระทะขนาดใหญ่ จึงทำให้ภูมิอากาศของ เมืองลำปาง ร้อนอบอ้าว เกือบตลอดปีและร้อนจัดในฤดูร้อน หนาวจัดในฤดูหนาว มีอุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 26.4 องศาเซลเซียส

ฤดูหนาว เริ่มประมาณต้นเดือนพฤศจิกายนจนถึง เดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิที่เคยวัดได้ 3.9 องศาเซลเซียส เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2517

ฤดูร้อน เริ่มประมาณเดือนกุมภาพันธ์จนถึงกลาง เดือนพฤษภาคม อุณหภูมิสูงสุดที่เคยวัดได้ 43.5 องศาเซลเซียส เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2536

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม การกระจายตัวของปริมาณน้ำฝนภายในจังหวัดไม่สม่ำเสมอ ฝนจะตกมากในพื้นที่ตอนบน ส่วนพื้นที่ตอนกลางและตอนล่างได้รับฝนน้อย ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยในรอบ 5 ปี (พ.ศ.2531-2535) เฉลี่ยปีละ 1,100.32 มิลลิเมตร ฝนตกมากที่สุดในเดือนกันยายน 2535 ปริมาณเฉลี่ย 406.9 มิลลิเมตร

3. ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

3.1 การคมนาคมขนส่ง

จังหวัดลำปางจัดเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่งของภาคเหนือ การคมนาคมขนส่ง สามารถติดต่อได้ 2 ทาง คือทั้งทางบกและทางอากาศ

(1) ทางบก สามารถแบ่งได้ 2 ทาง คือทางรถยนต์และทางรถไฟ

ทางรถยนต์ เส้นทางหลัก คือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 (ถนนพหลโยธิน) ติดต่อกับจังหวัดตากระยะทางประมาณ 180 กิโลเมตร ติดต่อกับจังหวัดลำพูนระยะทางประมาณ 72 กิโลเมตร ติดต่อกับจังหวัดแพร่ระยะทางประมาณ 100 กิโลเมตร ติดต่อกับจังหวัดพะเยาระยะทางประมาณ 141 กิโลเมตร ติดต่อกับจังหวัดเชียงราย 229 กิโลเมตร

ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 11 ติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่ ระยะทางประมาณ 97 กิโลเมตรและเชื่อมติดต่อกับลำพูน แพร่ อุดรดิตถ์ พิษณุโลก เพชรบูรณ์

ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 1035 เชื่อมระหว่างอำเภอทางตอนเหนือของจังหวัด และสามารถติดต่อกับเชียงใหม่ เชียงราย และพะเยาได้

ภายในเขตเทศบาลมีถนน 60 สาย ส่วนใหญ่มีผิวการจราจรเป็นแอสฟัลท์ติดคอนกรีต ความยาวทั้งสิ้นประมาณ 91 กิโลเมตร มีรถโดยสารรับจ้างขนาดเล็ก(รถสองแถว) รถสามล้อ รถมีบริการรับส่งทั่วไป ส่วนการคมนาคมภายในจังหวัด มีรถโดยสารขนาดเล็กรับส่งผู้โดยสารไปยังอำเภอต่างๆภายในจังหวัด 21 สาย ส่วนการติดต่อระหว่างจังหวัดใกล้เคียง ในภาคเหนือมีบริการรถของบริษัทขนส่ง และบริษัทเอกชน

ทางรถไฟ เส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านอำเภอแม่เมาะ อำเภอแม่ทะ อำเภอเมืองลำปาง อำเภอห้างฉัตร มีรถไฟเที่ยวขึ้น-ลง เที่ยวละ 8 ขบวนต่อวัน โดยแต่ละเที่ยวแยกเป็น รถเร็วเชียงใหม่-กรุงเทพฯ 3 ขบวน รถด่วนเชียงใหม่-กรุงเทพฯ 3 ขบวน รถธรรมดาเชียงใหม่-นครสวรรค์ 1 ขบวน รถธรรมดาลำปาง-พิษณุโลก 1 ขบวน และรถดีเซลรางเชียงใหม่-กรุงเทพฯ 1 ขบวน

(2) ทางอากาศ จังหวัดลำปางมีท่าอากาศยาน 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่ตำบลพระบาท อำเภอเมืองลำปาง มีเนื้อที่ 474 ไร่ มีเส้นทางการบินกรุงเทพฯ-ลำปาง วันละ 1 เที่ยวบิน และจากลำปาง-กรุงเทพฯ วันละ 1 เที่ยวบิน โดยเครื่องบินแบบ BAE-146 ขนาด 108 ที่นั่งและมีเส้นทางบินไปแพร่ พิษณุโลกโดยเครื่องบินฮอร์ท 330 ขนาด 30 ที่นั่ง สัปดาห์ละ 2 เที่ยวบิน

(3) สถานีรับส่งผู้โดยสาร ตั้งอยู่บนถนนสุรินทร์ ติดถนนเสี้ยมเมือง ลำปาง-เชียงใหม่ มีเนื้อที่ 2 ไร่ 3 งาน 98 ตารางวา รถโดยสารที่ใช้ติดต่อระหว่างอำเภอ จังหวัด จะจอดรับ-ส่ง ผู้โดยสารที่สถานีขนส่งโดยเฉลี่ยวันละ 400 เที่ยว

(4) การคมนาคมและการขนส่งภายในชุมชน จากการศึกษาแม่ น้ำวังไหล ผ่านชุมชนเมืองลำปางทำให้ชุมชนแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ชุมชนด้านทิศเหนือ และชุมชนด้านทิศใต้ ของแม่น้ำ

ชุมชนด้านทิศเหนือส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่พักอาศัย ศูนย์ราชการ โรงเรียน วัด และมีอาคารพาณิชย์เพียงบางส่วน

ชุมชนทางทิศใต้เป็นชุมชนขนาดใหญ่เป็นย่านการค้าสำคัญ แหล่งธุรกิจ ศูนย์ การค้า การขนส่ง โรงเรียน ศูนย์ราชการและอื่นๆ

การเชื่อมโยงทั้งสองชุมชน มีสะพานข้ามแม่น้ำวัง 8 สะพาน โดยใน ส่วนของเขตเทศบาลมี 3 สะพาน คือสะพานกิตติขจร เชื่อมตำบลเวียงเหนือกับตำบลสบตุ๋ย โดยถนน บุญยง สะพานรัชฎาภิเศกเชื่อมกับตำบลเวียงเหนือ กับย่านธุรกิจถนนกสิขันธ์ข้าง และสะพานบ้านสวน เชื่อมตำบลเวียงเหนือกับตำบลหัวเวียงโดยถนนท่ามะโอ โครงข่ายของถนนรอบๆศูนย์การค้าและย่านธุรกิจประกอบด้วยถนนสายหลักคือ ถนนท่าครวน้อย เชื่อมกับถนนบุญวาทย์ ถนนกสิขันธ์ข้าง และถนนรอบเวียง ถนนทั้งสามสายจะขนานไปตามแนวแม่น้ำมีลักษณะเป็นรูปยาวรี มีถนนสายย่อยเชื่อมโยงระหว่างถนนทั้งสามเป็นระยะๆ คล้ายตาตาราง (Grid)

3.2 การสาธารณสุขโลก

(1) การไฟฟ้า ประกอบไปด้วยการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดลำปาง และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค รับกระแสไฟฟ้าจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยคือ โครงการไฟฟ้าเขื่อนภูมิพลและไฟฟ้าพลังไอน้ำเขื่อนแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะ จังหวัด ลำปาง มีสถานีจ่ายไฟฟ้าในจังหวัด 2 แห่ง ในการให้บริการของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัด ลำปาง ในปีพ.ศ.2534 สามารถให้บริการกระแสไฟฟ้าแก่ผู้ใช้ไฟฟ้าประมาณ 125,883 ราย เป็นที่อยู่อาศัย 120,220 ราย ภาคธุรกิจ 14,694 ราย และไฟฟ้าสาธารณะ 180,673 ราย (ข้อมูลวิศวกรรมจังหวัดลำปาง : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย)

ส่วนโรงผลิตกระแสไฟฟ้าพลังไอน้ำ ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยใช้ถ่านหินลิกไนต์เป็นเชื้อเพลิงในการผลิตกระแสไฟฟ้า

(2) การประปา ให้บริการโดยการประปาสวนภูมิภาคจังหวัดลำปาง ใช้น้ำผลิตน้ำประปา ทั้งแหล่งน้ำดิบจากคลองส่งน้ำชลประทานสายใหญ่จากเขื่อนกิ่วลม และจากแหล่งน้ำบาดาล เพื่อช่วยการขาดแคลนน้ำในภาวะวิกฤต ให้บริการจำหน่ายน้ำแก่หน่วยราชการ 581 ราย ที่อยู่อาศัย/ธุรกิจ 11,249 ราย และอุตสาหกรรม 13 รายปริมาณน้ำเฉลี่ยประมาณเดือนละ 330,000 ลบ.ซม. (การประปาสวนภูมิภาคจังหวัดลำปาง)

(3) การโทรศัพท์ ให้บริการโดยชุมสายจังหวัดลำปาง มีหมายเลขโทรศัพท์ 9,168 เลขหมาย และขยายตามโครงการขยายหมายเลขโทรศัพท์ 1 ล้านเลขหมาย ในเขตภูมิภาคปีพ.ศ.2537 จังหวัดลำปางมีโครงการขยายเลขหมายประมาณ 9,980 เลขหมาย

3.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

โครงสร้างทางเศรษฐกิจของจังหวัดลำปางในสาขาปฐมนุมี พืชเศรษฐกิจหลักได้แก่ ข้าว ถั่วลิสง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และถั่วเหลือง และมีทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญหลายชนิด เช่น ลิกไนต์

สาขาปฐมนุมี เป็นอุตสาหกรรมการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ทั้งขนาดกลางและขนาดเล็ก เป็นอุตสาหกรรมการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เช่น โรงสีข้าว โรงบ่มใบยาสูบ รองลงมาเป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวกับไม้ เช่น เฟอร์นิเจอร์

สาขาศาสนาปฐมนุมี มีการบริการที่สำคัญ คือ การผลิตในสาขาการผลิตไฟฟ้า ประปา ทั้งนี้เพราะเป็นแหล่งที่ตั้งของโรงผลิตกระแสไฟฟ้าจากถ่านหินที่อำเภอแม่เมาะ

(1) การพาณิชย์กรรม เมืองลำปางมีร้านค้าภายในเขตเทศบาล 965 ร้าน ธุรกิจการค้าส่งส่วนใหญ่อยู่ในตำบลสบตุ๋ย ส่วนธุรกิจค้าปลีกอยู่ในเขตตำบลหัวเวียง มีตลาดสด 11 แห่ง เป็นของเทศบาล 3 แห่ง และของเอกชน 6 แห่ง

สถาบันการเงินต่างๆมีจำนวนทั้งสิ้น 36 สาขา แยกเป็น

- ธนาคารแห่งประเทศไทย (สาขาภาคเหนือ)	1	สาขา
- ธนาคารออมสิน	2	สาขา
- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์	1	สาขา
- ธนาคารพาณิชย์อื่นๆ	18	สาขา
- บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์	1	สาขา

- บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรม	1	สาขา
- บริษัทประกันชีวิต	10	สาขา
- บริษัทประกันวินาศภัย	1	สาขา

(2) การอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมในจังหวัดลำปางเป็นอุตสาหกรรมที่พึ่งพิงทรัพยากรในท้องถิ่น ปัจจุบันมีโรงงานทั้งสิ้น 1,698 โรงงาน (พฤศจิกายน 2535) โรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดลำปางส่วนใหญ่ เป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กที่มีการจ้างงานไม่เกิน 50 คน จำนวน 1,667 โรงงาน ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางที่มีการจ้างงานตั้งแต่ 50-199 คน มีจำนวน 26 โรงงาน โรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ที่มีการจ้างงานตั้งแต่ 200 คนขึ้นไป มีจำนวน 4 โรงงาน

(3) การท่องเที่ยว จังหวัดลำปางเป็นจังหวัดที่การท่องเที่ยวไม่เด่นเท่ากับจังหวัดอื่นๆในภูมิภาคเดียวกัน เช่น เชียงใหม่ เชียงราย แต่ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองอยู่ในย่านศูนย์กลางการคมนาคมสู่ภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง และมีทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม แยกรายละเอียดได้ ดังนี้

(3.1) แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ

1. สวนสาธารณะหนองกระทิง เป็นสวนสาธารณะขนาดใหญ่ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางเพียง 3 กิโลเมตร
2. อุทยานแห่งชาติคอยขุนตาน ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำพูน และอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง มีพื้นที่ 252.2 ตร.กม.
3. ถ้ำขุนตาน เป็นอุโมงค์รถไฟลอดเทือกเขาขุนตาน มีความยาวทั้งสิ้น 1,361 เมตร รถไฟใช้เวลาวิ่งผ่านประมาณ 5 นาทีเป็นอุโมงค์ที่ยาวที่สุดในประเทศไทย
4. แคมป์แม่วัง อยู่ในเขตอำเภอเถินบนฝั่งขวาของแม่น้ำวัง
5. ถ้ำผาไท เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อ ตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางลำปาง-งาว
6. น้ำตกวังแก้ว อยู่ในเขตอำเภอวังเหนือเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำวัง
7. น้ำพุร้อนและน้ำตกแจ้ซ้อน อยู่ในตำบลแจ้ซ้อน อำเภอแจ้ห่ม ห่างจากอำเภอเมืองลำปาง 50 กิโลเมตรเศษ
8. ภูเขาไฟลำปาง เป็นปล่องภูเขาไฟที่ดับมานานนับล้านปี อยู่ในเขตตำบลบ้านผาลาด อำเภอแม่ทะ

9. เขื่อนกักลม ตั้งอยู่ตำบลบ้านแดง อำเภอเมืองลำปาง เพื่อ
เขื่อนขึ้นไปจะเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่จนกลายเป็นทะเลสาบสามารถเล่นเรือใบและส่องแพได้

(3.2) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศาสนา

1. หออะม็อก เป็นป้อมปืนใหญ่โบราณ มีศาลเจ้าพ่อหมอกมุงเมือง
ประดิษฐานอยู่ ตั้งอยู่บนถนนรอบเวียง อำเภอเมืองลำปาง

2. วัดพระแก้วดอนเต้า ตั้งอยู่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง
ลำปาง ห่างจากศาลากลางจังหวัด 2 กิโลเมตร เป็นวัดเก่าแก่ที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานการ
สร้างพระแก้วดอนเต้า พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมืองลำปาง

3. วัดพระธาตุม่อนพญาแช่ ตั้งอยู่บนเขาเขลางคบรรพต ตำบล
พิชัย อำเภอเมืองลำปาง ห่างจากตัวเมืองไปทางตะวันออกประมาณ 8 กิโลเมตร มีเจดีย์ใหญ่
แบบพม่าตั้งอยู่บนเนินเขา

4. วัดเจดีย์ขาว ตั้งอยู่บนทุ่งโล่งบ้านวังหม้อ ตำบลพิชัย อำเภอ
เมืองลำปาง ห่างจากตัวเมือง 5 กิโลเมตร

5. วัดม่อนสัณฐาน(วัดม่อนบุญักษ์) ตั้งอยู่บนเส้นทางลำปาง-งาว
เขตตำบลพระบาท อำเภอเมืองลำปาง ห่างจากตัวเมืองประมาณ 3 กิโลเมตร สร้างโดย
เศรษฐีชาวไทยใหญ่(ตองสู้) อายุประมาณ 80 ปี มีสถาปัตยกรรมแบบพม่าที่งดงาม เช่นพระเจดีย์
ศาลาการเปรียญ พระพุทธรูป และพระอุโบสถแบบตะวันตกผสมพม่า

6. วัดศรีชุม ตั้งอยู่กลางเมืองลำปาง สร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2436
โดยเศรษฐีชาวพม่า มีวิหารและศาลาการเปรียญแบบสถาปัตยกรรมพม่า และมีพระพุทธรูปแบบพม่า
ประดิษฐานอยู่ ปัจจุบันได้ถูกไฟไหม้ทำลายไปจนหมดและได้รับการบูรณะขึ้นมาใหม่

7. วัดพระธาตุเสด็จ ตั้งอยู่ตำบลเสด็จ อำเภอเมืองลำปาง อยู่
ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 17 กิโลเมตร พระธาตุเสด็จมีตำนาน
ว่าเป็นบริเวณที่พระบรมสารีริกธาตุสำแดงปาฏิหาริย์ขึ้นมาจากพื้นดิน

8. ศาลเจ้าพ่อประตูผา ตั้งอยู่บนเส้นทางสายลำปาง-งาว ห่าง
จากตัวเมืองประมาณ 47 กิโลเมตร

9. วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นวัดที่สำคัญที่สุดของเมืองลำปาง
ตั้งอยู่ในอำเภอเกาะคา ห่างจากตัวเมืองประมาณ 18 กิโลเมตร เชื่อว่าเป็นชุมชนโบราณสร้าง
ก่อนที่พระนางจามเทวีมาสร้างเมืองลำปางให้เจ้าอนันตยศ ในวัดมีโบราณสถานที่สำคัญได้แก่ พระ
แก้วดอนเต้า พระพุทธรูปคู่บ้าน คู่เมืองและมีสถาปัตยกรรมแบบล้านนาที่งดงาม

(2.3) แหล่งท่องเที่ยวที่แสดงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณี

1. รถม้า ถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของเมืองลำปาง เดิมมาจากกรุงเทพฯ เมื่อ 60-70 ปีมาแล้ว และยังคงหลงเหลือใช้กันในตัวเมืองลำปาง เพื่อเป็นรถรับส่งสาธารณะเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย
2. บ้านเสานัก คำว่า "เสานัก" เป็นภาษาคำเมืองมีความหมายว่าบ้านที่มีเสามาก บ้านเสานักตั้งอยู่บนถนนท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง เป็นบ้านไม้ทรงล้านนาผสมพม่ามีเสาร้อยกว่าต้น มีอายุการก่อสร้างมาร่วมร้อยปี
3. เขื่อนลิกไนต์แม่เมาะ อยู่ระหว่างเส้นทางลำปาง-เด่นชัย ห่างจากอำเภอเมืองลำปางประมาณ 26 กิโลเมตร เป็นแหล่งขุดถ่านหินลิกไนต์และผลิตไฟฟ้าของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ในบริเวณเขื่อนมีสถานที่ต้อนรับนักท่องเที่ยวเพื่อทัศนศึกษา
4. ศูนย์ฝึกลูกช้าง ตั้งอยู่บนเส้นทางลำปาง-งาว เป็นโรงเรียนสอนช้างแห่งแรก และแห่งเดียวในโลก
5. หมู่บ้านแกะสลัก อำเภอแม่ทะ เป็นหมู่บ้านที่แกะสลักไม้แทบทุกหลังคาเรือน แกะเป็นรูปสัตว์และภาชนะต่างๆ เช่น สิงโต กวาง แจกัน เป็นต้น และส่งผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายตามแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่จำหน่ายสินค้าที่ระลึก
6. บ้านใหม่พัฒนา ตั้งอยู่ในตำบลแจ้ซ้อน อำเภอแจ้ห่มเป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่ามั่ว ประมาณ 13 หลังคาเรือน หรือประมาณ 400 คน
7. ประเพณีลอยกระทง(ล่องสะเปา) จัดเป็นประเพณีทุกปีในบริเวณแม่น้ำวัง
8. ประเพณีสงกรานต์ จัดขึ้นประมาณวันที่ 13-16 เมษายนของทุกปี เป็นประเพณีรดน้ำคำหัวผู้ใหญ่ที่นับถือ ในวันมหาสงกรานต์ มีขบวนแห่พระแก้วดอนเต้าให้ประชาชนไปสรงน้ำพระ พร้อมทั้งจัดขบวนแห่ทางสงกรานต์และมีการสาดน้ำอย่างสนุกสนาน
9. ประเพณีงานหลวงเวียงละกอน จะจัดประมาณต้นเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปีเริ่มครั้งแรกในปีพ.ศ.2527 เพื่อเทิดทูนวีรกรรมของพระยาสุวละลือไชย (พ่อเจ้าทิพย์ช้าง) ผู้กอบกู้เอกราชเมืองลำปางจากพม่า และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ประเพณีแพะคว้าน จัดขึ้น ณ วัดพระธาตุลำปางหลวงมีการแสดงแสง-เสียง (Light & Sound presentation) ในงานยังมีการจัดประเพณีพื้นบ้านต่างๆด้วย.

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง

1. ชุมชนโบราณบริเวณที่ราบลำปาง

ที่ราบลำปาง เป็นแอ่งที่ราบที่ใหญ่ที่สุดของที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ที่เกิดขึ้นร่วมสมัยเดียวกันกับแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งเป็นที่ราบที่อุดมสมบูรณ์มีการตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่โดยทั่วไปมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งพบได้จากหลักฐานการตั้งถิ่นฐานที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

สภาพภูมิศาสตร์ของที่ราบลำปาง จะมีบริเวณโดยรอบเป็นแนวเทือกเขาสูง และเคยเป็นเทือกภูเขาไฟมาก่อนซึ่งพบปล่องภูเขาไฟบริเวณอำเภอสมปราชและบริเวณทางเข้าเหมืองลิกไนต์แม่เมาะ มีปล่องภูเขาไฟ 3 ปล่อง เส้นผ่าศูนย์กลาง 200 เมตร จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศ แรงระเบิดของภูเขาไฟทำให้ลาวาได้ไหลปิดทับช่องเขาซึ่งเป็นทางน้ำของแม่น้ำจางซึ่งเคยเป็นแม่น้ำสายใหญ่ในอดีตเปลี่ยนเส้นทางมาเป็นแม่น้ำวัง และจากการระเบิดของภูเขาไฟ ทำให้พื้นที่ของจังหวัดลำปาง เป็นเมืองที่อุดมไปด้วยสินแร่ที่ปะทุออกมาจากปล่องภูเขาไฟ¹

บริเวณที่มีการทับถมของแร่ธาตุที่ปะทุมาจากปล่องภูเขาไฟในชั้นหินมะซอลท์ ได้ขุดพบเครื่องมือหิน กรามข้างแมมมอธ และกระดูกสัตว์ดึกดำบรรพ์บริเวณอำเภอแม่ทะ เครื่องมือเครื่องใช้ ที่พบในชั้นหินบริเวณรอยต่อของอำเภอแม่เมาะและอำเภอแม่ทะจะอยู่ในช่วงสมัยหินเก่า เครื่องมือที่พบเป็นเครื่องมือหินกรวด (Pebble Tools) ซึ่งทำขึ้นจากการกระแทะหินออกเหลือแกนหิน(Core Tools) โดยที่หินเหล่านี้จะเป็นหินกรวดแม่น้ำขนาดใหญ่ นำมากระแทะกันให้มีความทั้งด้านเดียวและสองด้าน ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ คงนำมาใช้ในการล่าและเนื้อสัตว์ที่สามารถกำหนดอายุได้อยู่ระหว่าง 950,000-690,000 ปีก่อนปัจจุบัน และเครื่องมือเหล่านี้จะเป็นมนุษย์ Homo Erectus เป็นผู้ทำขึ้น² ลักษณะการดำรงชีพของมนุษย์ Homo Erectus

¹ ศิลปวัฒนธรรม, ศูนย์.ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครลำปาง. (มหาวิทยาลัยล้านนา: ลำปาง:2534), หน้า 9.

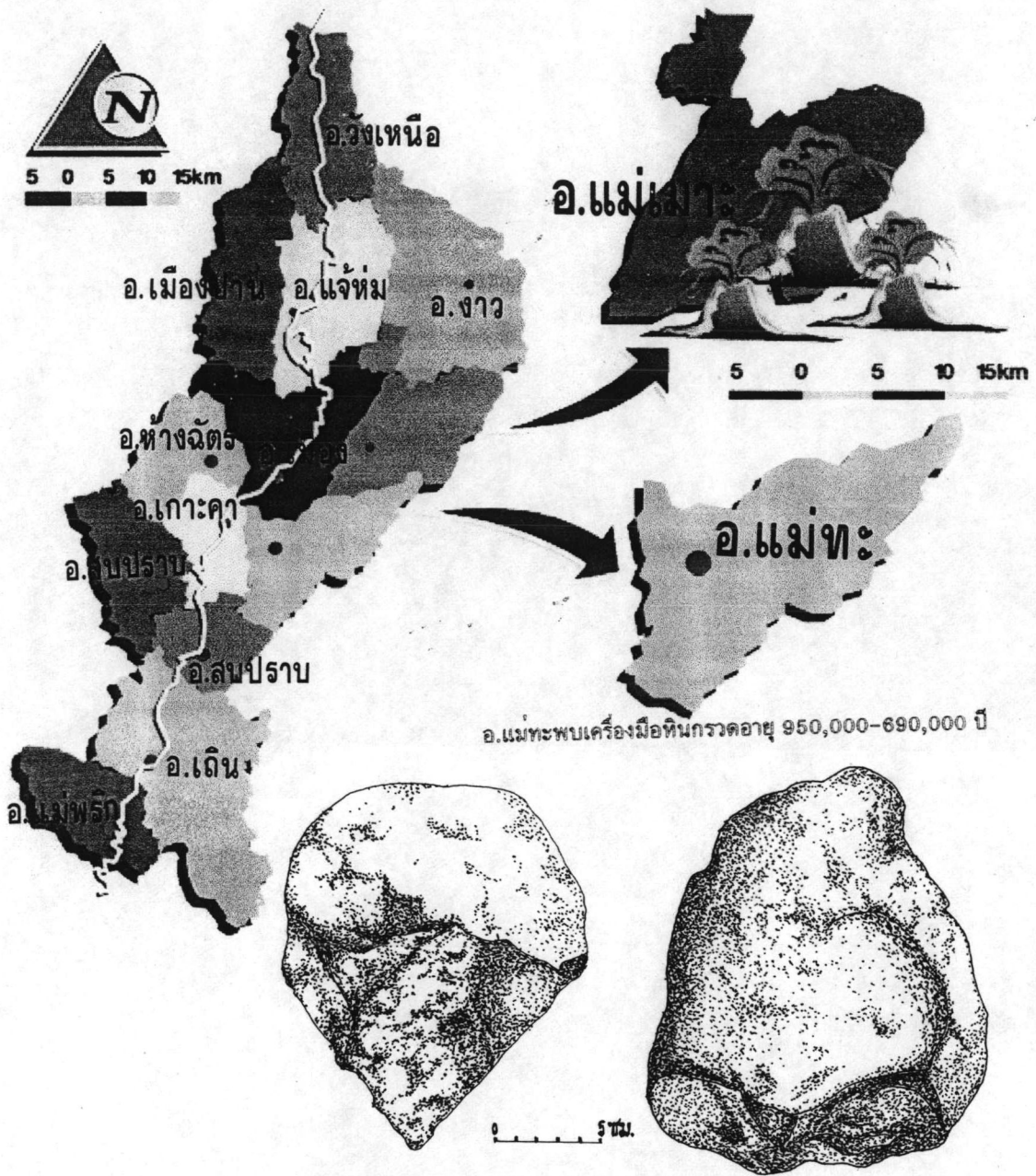
² พริยะ ไกรฤกษ์.ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทยและโบราณคดีในประเทศไทย. (อมรินทร์พริ้นติ้ง:กรุงเทพฯ:2533). หน้า 61.

ยังชีพด้วยการล่าสัตว์และเก็บพืชพันธุ์ป่าเป็นอาหาร ยังไม่รู้จักรการเพาะปลูกและอยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งจะเร่ร่อนไปตามแหล่งอาหาร ส่วนเครื่องมือที่พบในอำเภอมะทะเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ที่เก่าแก่มาก จัดอยู่ในช่วงของยุคเครื่องมือหินกรวด (1,000,000-40,000 ปี ก่อนปัจจุบัน) ซึ่งยังอยู่ในช่วงของยุคน้ำแข็งโลก (Pleistocene) แม้จะพบเพียงเครื่องมือหินกรวดเพียงอย่างเดียวไม่ได้พบกระดูกมนุษย์ก็ตาม ก็สันนิษฐานได้ว่าเป็นช่วงเดียวกับกระดูกมนุษย์ที่ค้นพบในมณฑลยูนนาน ของจีน และที่ชวา ในประเทศอินโดนีเซีย

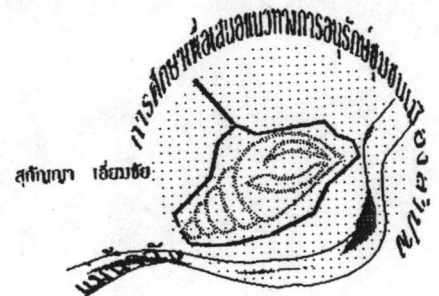
นอกจากนี้แล้วยังมีการค้นพบเครื่องมือหินกรวดในถ้ำคอยผาซี โรงไม้หินแม่เกาะ พบขวานหินขัดไม่มีใบ ซึ่งจัดอยู่ในยุคเครื่องมือขวานหินขัด(3,000-2,000 ปี ก่อนคริสตกาล) ซึ่งพบพร้อมกับกระดูกมนุษย์ และเศษภาชนะดินเผาหลายรูปแบบด้วยกัน ทั้งภาชนะเขียนสีแดงและลายเชือกทาบ และลูกปัดเปลือกหอย ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับลูกปัดเปลือกหอยที่พบที่โคกพนมดี อ.พนสนิมิจังหวัดชลบุรี ซึ่งหลักฐานเหล่านี้พบในบริเวณที่ลุ่มริมแม่น้ำวังลงมา ในขณะที่เครื่องมือหินกระเทาะจะพบในที่สูงและในถ้ำเป็นส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นว่าเมื่อถึงยุคของเครื่องมือขวานหินขัดแล้วมนุษย์เริ่มเคลื่อนย้ายลงมายังบริเวณที่ราบและที่ราบริมแม่น้ำมากขึ้น พบร่องรอยบริเวณที่คอนริมแม่น้ำทั้งภาชนะใช้สอย เมล็ดพันธุ์พืช เปลือกหอย มนุษย์อาจจะเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มอาศัยแม่น้ำเป็นหลักในการตั้งชุมชนแต่อาจจะยังไม่เป็นการตั้งถิ่นฐานที่ถาวร ยังคงมีการอพยพโยกย้ายอยู่ตลอดเวลา ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์บนที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง พบบริเวณใกล้วัดพระธาตุจอมปิง ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่าง แม่น้ำวังและแม่น้ำคำที่ไหลมาจากอำเภอสริมงามลงมาบรรจบกับแม่น้ำวังและแม่น้ำจาง

สำหรับพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ในบริเวณที่ราบลำปางนั้นอาจจะอยู่ในช่วงระหว่างสมัยหินกลางถึงสมัยหินใหม่ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้จะเริ่มมีการรวมกลุ่มตั้งหลักแหล่งที่เป็นหลักแหล่งถาวร เป็นสังคมเกษตรกรรม มีการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ และยังคงล่าสัตว์ หาของป่ายังชีพควบคู่กัน แต่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเหล่านี้จะเป็นเพียงการตั้งถิ่นฐานกลุ่มเล็กๆในระดับครัวเรือน 2-3 ครัวเรือน ในสายตระกูลเดียวกันยังไม่มี การจัดสังคมที่ซับซ้อนและไม่ใช้การตั้งถิ่นฐานอย่างโคดเดียวมีการติดต่อระหว่างชุมชนอื่น มีการอพยพเคลื่อนย้ายระหว่างชุมชน จึงไม่สามารถระบุได้ว่าในระยะแรกเริ่มราว 70,000 จนไม่เกิน 3,000 ปี มาแล้ว มนุษย์ที่ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณที่ราบลำปางเป็นชนกลุ่มใด เผ่าพันธุ์ใด ทั้งนี้เพราะหลักฐานเท่าที่ปรากฏนั้นไม่มีความเด่นชัดพอ

ส่วนหลักฐานที่บ่งบอกถึงการตั้งชุมชน ในบริเวณที่ราบลำปางนั้น จะพบอยู่ในช่วงไม่เกิน 3,000 ปี โดยเฉพาะการพบร่องรอยการตั้งชุมชนโบราณไม่น่าจะมีอายุเก่ากว่าพุทธ

แผนที่ 3.4 แหล่งชุมชนก่อนประวัติศาสตร์

ศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งเป็นช่วงที่ทวารวดีสร้างชุมชนกระจายอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แมก ลอง และมีหลักฐานของการตั้งชุมชนเป็นการสร้างคูน้ำ คันดินล้อมรอบอย่างชัดเจน ในการศึกษา ภาพถ่ายทางอากาศ ได้ปรากฏพบหลักฐานที่เป็นร่องรอยของชุมชนโบราณในบริเวณที่ราบลุ่มป่าถึง 20 กว่าแห่ง ซึ่งทำเลที่ตั้งนั้นมักจะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และส่วนใหญ่มักจะพบบนที่ราบด้านตะวันตก ของแม่น้ำเป็นส่วนใหญ่ มีลักษณะของชุมชนแตกต่างกันไป จำแนกได้ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 เมืองเป็นรูปวงรี เช่นชุมชนบ้านแจ้ซ้อ อ.แจ้ห่ม และยังปรากฏใน เมืองเขลางค์รุณี 1 ซึ่งเป็นเมืองรูปวงรีหอยสังข์

ลักษณะที่ 2 เมืองรูปปีกกา หรือเมืองรูปเหลี่ยม 3 ด้าน อาศัยแม่น้ำเป็นแนว เขต เมืองตามธรรมชาติพบที่เวียงนางคอน หรือใช้แนวเทือกเขาด้านหนึ่งและใช้แม่น้ำอีกด้านหนึ่ง ปรากฏพบที่วัดอักษชัยศิริ ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยอะไรมากนักเพราะถูกทำลายโดยการตัดถนน เข้าอ.แจ้ห่ม

ลักษณะที่ 3 เมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันด้านยาวไปตามแนวเหนือ-ใต้ มีแนวคูน้ำ คันดินอย่างชัดเจน พบที่ชุมชนวัดศรีมุงเมือง อ.จาว และชุมชนลำปางหลวง อ.เกาะคา เป็นชุมชนที่พบหลักฐานหลงเหลือมากที่สุด

ลักษณะการเกิดชุมชนที่มีหลักฐานคูน้ำคันดิน ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำนั้นจะอยู่ในช่วง ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนร่วมสมัยทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ 11-12 ซึ่งเป็นช่วงที่วัฒนธรรม ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างได้เริ่มมีการแผ่ขยายวัฒนธรรมของตนออกไปโดยรอบ จนกระทั่ง มีการกระจายขึ้นมาจนถึงตอนเหนือสุดของกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวารวดี เมืองทริภุชไชย ซึ่งเป็นจุด กำเนิดของชุมชนเมืองลำปางที่ชัดเจนขึ้นในช่วงหลัง แต่มิได้หมายความว่าพัฒนาการของชุมชน บริเวณที่ราบลำปาง หรือ ชุมชนเมืองลำปางจะมีความเจริญขึ้นมาอย่างทันทีทันใด เมื่อมีการขยาย ตัวของกลุ่มชนจากที่ราบลุ่มตอนล่างเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ โดยมีได้มีพัฒนาการของตนเอง การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนจากที่ราบภาคกลาง ซึ่งมาพร้อมกับศิลปกรรมแบบทวารวดีนั้น อาจ จะเป็นเพียงภาพสะท้อนที่เด่นชัดของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโบราณ ในบริเวณต่างๆที่ไม่ได้ตั้ง ชุมชนอยู่อย่างโดดเดี่ยว

2. ชุมชนเมืองลำปางยุคจามเทวีวงศ์

2.1 แคว้นทวิภยไชย

2.1.1 ตำนานการสร้างเมือง ประวัติการสร้างเมืองและชุมชนในภาคเหนือ มักจะคล้ายคลึงกันในแง่ของการอิงถึงการเสด็จมาประทับของพระพุทธเจ้า และพุทธทำนาย ซึ่งปรากฏให้เห็นในงานเขียนรุ่นหลังทั้ง ตำนานจามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานพระธาตุเสด็จ ตำนานไฟม้างกับปี ต่างกล่าวพ้องกันดังที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนา คือ

...ในขณะนั้นवासเทพฤาษี จึงบอกกลับสู่กกทันตผู้สหายว่า ดูราสหาย สถานที่นี้อุดมยิ่งนัก ครั้งเมื่อพระบรมศาสดาเจ้าของเรายังทรงทรมานอยู่ วันนั้นพระองค์เสด็จมาประดิษฐาน ณ ที่นี้ แล้วทรงพยากรณ์ว่า เมื่อกุกตถาคตนิพพานไปนานนักในสถานที่นี้จักบังเกิดเป็นนครอันใหญ่...³

นอกจากชาวเมงและชาวลัวะที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้แล้ว พวกฤาษีเป็นกลุ่มชนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีภูมิปัญญาสูงกว่าชาวลัวะและชาวเมง พวกฤาษีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาพุทธอิงลัทธิโยคี ซึ่งไม่ได้รับความสนใจจากกลุ่มชนในบริเวณนี้มากนัก เพราะยังคงมีการนับถือผี (ผีมด ผีเม็ง) ฤาษีบางคนอาจมีบุตร-ภรรยา กลุ่มฤาษีตั้งชุมชนอยู่บนที่สูง เป็นส่วนใหญ่ ในระยะประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 มีกลุ่มของฤาษีสำคัญ 5 คน คือ

- สุเทวฤาษี (ฤาษีवासเทพ) ฟานักอยู่ดอยสุเทพ
- สุกกทันตฤาษี ฟานักอยู่ลวปุระ หรือละโว้
- สุนาลัยฤาษี(อนุลิสฤาษี) เมืองหริตตนคร(หลินทวัลลิ) หรืออาจจะ
เป็นศรีสัชฌาลัย
- พุทธชฎิล ฟานักอยู่ดอยปฐมนะบัพต(ดอยบา ลำพูน)
- สุพรหมฤาษี ฟานักอยู่ดอยงาม

³ พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ.ตำนานมูลศาสนา.อนุสรณ์งานทำบุญครบร้อยวันศพนายหน่อ ชูติมา.7 มิถุนายน 2513, หน้า 143.

สุทิวาธานี หรือ ธานีวาสุเทพ ได้สร้างเมืองมิกสังขรและวันปุระ ที่เชิง
 ดอยสุเทพ และด้านใต้ของเมืองทริภุญไชย ซึ่งธานีวาสุเทพต้องการสร้างเมืองใหม่เพื่อรวบรวม
 อาณาเขตเหล่านี้เข้าด้วยกัน จึงปรึกษากับสุกกทันตธานีว่าจะสร้างเมืองใหม่ ควรจะเป็นเมืองหอย
 สังข์หรือสมุทสังข์ปัดตสัณฐาน(สังข์ปัดตสัณฐาน) สุกกทันตธานีจึงได้ขึ้นเกณฑ์สติลังคิไปเอาเกล็ดหอย
 จากสุจนาลัยธานีแห่ง เมืองทริตนคร มาเป็นตัวอย่างผังเมืองสร้างเมืองทริภุญไชยขึ้นมาตามเส้น
 รอบหอยสังข์ และเชิญพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ขึ้นมาปกครองเมืองที่สร้างขึ้นใหม่
 ซึ่งในระหว่างที่เสด็จมาทรงตั้งพระครรภ์ได้ 3 เดือน เสด็จส่งแม่ น้ำขึ้นมาได้ 7 เดือน เมื่อถึง
 เมืองทริภุญไชย ทรงประสูติพระโอรสแฝดมีพระนามว่า เจ้ามหันตยศและเจ้านันตยศ (อินทวร)

เมืองละโว้ที่กล่าวถึงคือเมืองลพบุรี เป็นเมืองของชาวมอญ(ชาวละโว้)
 เป็นเมืองร่วมสมัยของวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งรับวัฒนธรรมอินเดียและพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้า
 มาปรับใช้ให้เข้ากับวัฒนธรรมของตน จนเกิดรูปแบบของงานศิลปกรรมแบบทวารวดี การขึ้นมาปก
 ครองเมืองทริภุญไชยของพระนางจามเทวี เท่ากับเป็นการเคลื่อนย้ายประชากรและวัฒนธรรม
 อินเดียขึ้นมายังลุ่มแม่น้ำปิง ทำให้แคว้นทริภุญไชยเป็นแคว้นแรกและแคว้นเหนือสุดที่ได้รับอิทธิพล
 ของวัฒนธรรมอินเดีย 4

2.2 เขลางค์นคร

2.2.1 มูลเหตุของการเกิดเมืองเขลางค์นคร เมืองเขลางค์นคร ตั้งขึ้นบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง ในปีพุทธศักราช 1223 โดยมีเจ้าอนันตยศ โอรสองค์รองของพระนางจามเทวีเป็นปฐมกษัตริย์ เมืองเขลางค์นครเป็นเพียงเมืองเดียวที่ได้รับการระบุถึงตำนานต่างๆว่ามีสภาพเป็นเมือง เหมือนเมืองหริภุญไชยในขณะที่ชุมชนอื่นๆเป็นเพียงเวียงหรือบ้านฐานะของเมืองเขลางค์นครคือเมืองหลวงคู่แฝดกับหริภุญไชย การเกิดขึ้นของเมืองเขลางค์นคร คือการขยายตัวของชุมชนละโว้หริภุญไชยที่ข้ามคอยขุนตานไปสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง

เมืองหริภุญไชยและเมืองเขลางค์นครเป็นระบบเมืองคู่ ที่ใช้ในการขยายอำนาจทางการเมือง เป็นการรวบรวมชุมชนในสองพื้นที่ราบลุ่มให้อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของคนกลุ่มเดียวกัน (ละโว้หรือมอญหริภุญไชย) ดังจะเห็นได้จากการที่ตำนานกล่าวถึงการเสด็จมาเยือนเขลางค์นครของพระนางจามเทวี เจ้าอนันตยศกษัตริย์เขลางค์นคร ซึ่งเป็นพระโอรสได้สร้างเมืองออลัมพางค์นครขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกัน เพื่อเป็นที่ประทับของพระมารดา เป็นการแสดงให้เห็นอำนาจอันจำกัดของเจ้าผู้ครองนคร ที่ไม่สามารถยกฐานะของเมืองให้เป็นศูนย์กลางอำนาจเด็ดขาดในบริเวณที่ราบนี้ได้อย่างแท้จริง แม้จะมีฐานะเป็นเมืองหลวงคู่แฝดของเมืองหริภุญไชย แต่ยังคงยอมรับอำนาจของเมืองหริภุญไชย ว่ามีเหนือกว่าเมืองเขลางค์นคร ซึ่งตัวแทนที่แสดงถึงอำนาจที่เหนือกว่านั้นก็คือ พระนางจามเทวีนั่นเอง

การเกิดเมืองเขลางค์นครขึ้น บนที่ราบลุ่มแม่น้ำวังไม่เพียงแต่เป็นการขยายขอบเขตของแคว้นหริภุญไชยเท่านั้น แต่เป็นการเข้ามาควบคุมชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง เพื่อที่ทางหริภุญไชยจะมั่นใจได้ว่าบริเวณทางตอนใต้ ซึ่งยอมรับอำนาจของหริภุญไชยนั้นจะยังคงอยู่ภายใต้อำนาจ ทั้งนี้เพราะลักษณะภูมิประเทศมีส่วนช่วยกำหนด เทือกเขาขุนตานเป็นแนวปราการธรรมชาติ ที่กั้นชุมชนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและที่ราบลุ่มแม่น้ำวังออกจากกัน

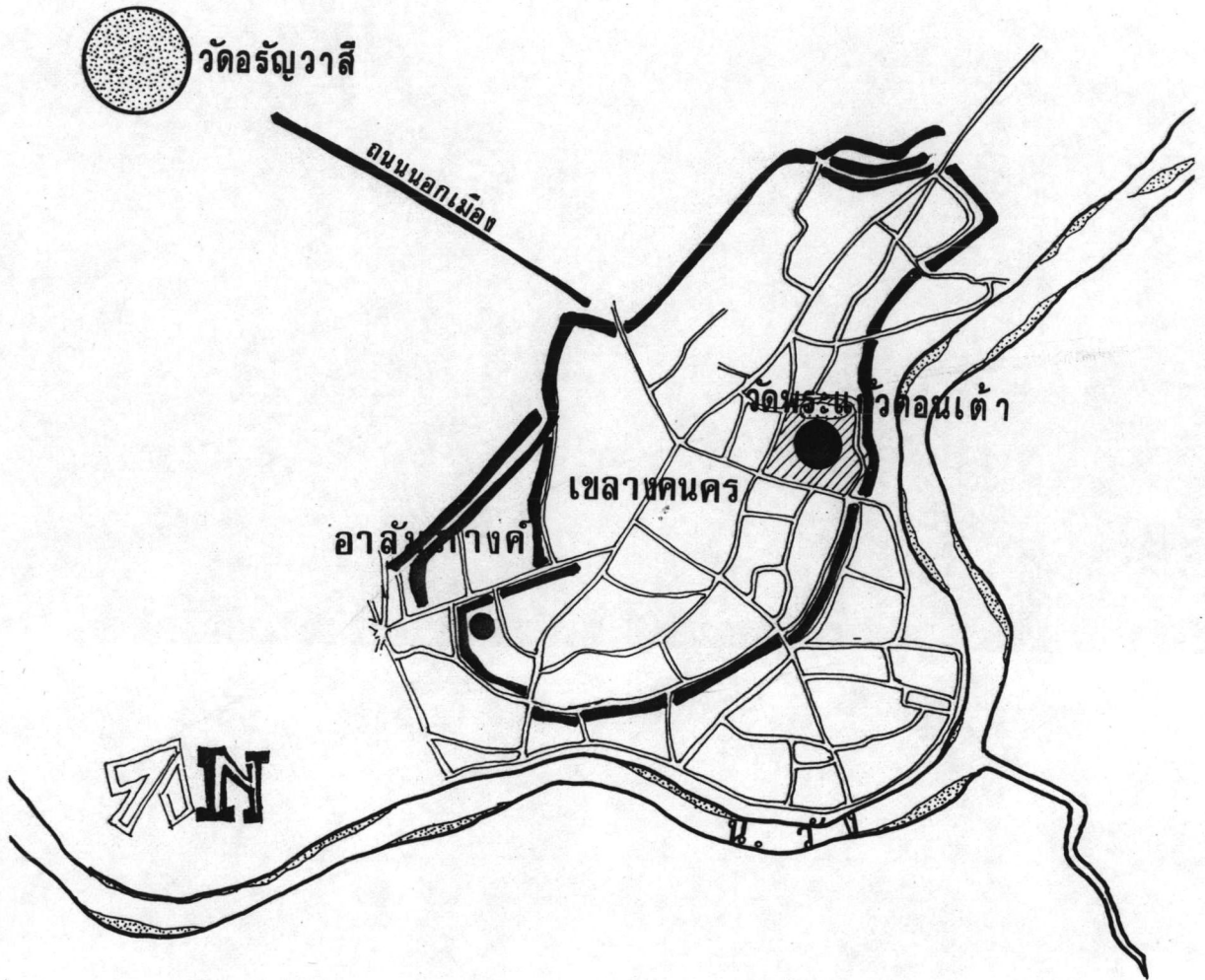
2.2.2 บทบาทเมืองเขลางค์นคร เมืองเขลางค์นคร สร้างขึ้นในปีพ.ศ.1223 หลังจากนั้นในปีพ.ศ.1264 เจ้าอนันตยศผู้ครองเมืองเขลางค์นคร สร้างเมืองออลัมพางค์นครถวายให้พระนางจามเทวี ในช่วงที่พระนางประทับอยู่เมืองเขลางค์ ช่วงประมาณพ.ศ.1264-1270 (พระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ ประมาณพ.ศ.1270 ในตำนานมูลศาสนา กล่าวว่า พระนางเสด็จกลับจากเมืองเขลางค์นครถึงเมืองหริภุญไชย ก็ประชวรและสิ้นพระชนม์ปลายศกนั้น) ทำให้เมืองเขลางค์นครมีฐานะเป็นเมืองหลวงคู่แฝด เทียบเท่าเมืองหริภุญไชยตลอดรัชสมัย

ที่เจ้านันทยศครองเมือง โดยมีเมืองทริภุญไชยเป็นศูนย์กลางอำนาจหลักในการควบคุมชุมชนและกลุ่มเวียง และ หมู่บ้านในบริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนและมีเมืองเขลางคนครเป็นศูนย์กลางอำนาจในบริเวณแอ่งที่ราบลำปาง รูปแบบการปกครองและวัฒนธรรมต่างๆ คงจะรับรูปแบบจากทริภุญไชยมาโดยตรง ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานใดที่ระบุหรือเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองเขลางคนคร นอกจากการเสด็จมาประทับที่เมืองเขลางค์-อาลัมพางค์ของพระนางจามเทวี ในช่วงพ.ศ.1264-1270 และมีหลักฐานปรากฏในตำนานกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของเจ้านันทยศ ซึ่งประจวบด้วยพระโรค บรรดาอำมาตย์ได้ถวายพระเพลิงและนำพระอัฐิมาก่อพระเจดีย์บรรจุไว้ ในป่าไม้ยางเมืองทริภุญไชย ซึ่งไม่ได้สืบค้นหลักฐานทางโบราณคดีถึงพระเจดีย์ในป่าไม้ยาง ดังที่ตำนานได้กล่าวถึง

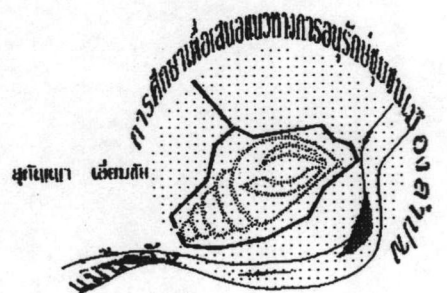
หลังจากการสิ้นพระชนม์ของเจ้านันทยศ ฐานะการเป็นเมืองหลวงคู่แฝดของเมืองทริภุญไชยคงสิ้นสุดลงโดยปริยาย มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงที่มีอุปราช หรือเสนาอำมาตย์ปกครองเมือง จนกระทั่งช่วงพระยาพิชัยปกครองเมืองทริภุญไชย เจ้าไทยอำมาตย์เป็นอำมาตย์ครองเมืองเขลางค์ ได้ยกทัพมารบชิงเมืองทริภุญไชย ปลงพระชนม์พระยาพิชัยแล้วตั้งตนขึ้นปกครองเมืองทริภุญไชยตั้งเป็นวงศ์ไทยอำมาตย์ขึ้นปกครองสืบมาได้ 10 พระองค์ ในช่วงพ.ศ.1755-1801 จนถึงพระยาธิบดี (ปู่บา) เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของวงศ์ไทยอำมาตย์และของเมืองทริภุญไชย ซึ่งเสียเมืองให้กับพระยามังรายในปีพ.ศ.1835

2.2.3 ผังเมืองเขลางค์นครจากหลักฐานทางโบราณคดี เมือง

เขลางคนครสร้างขึ้นในราว พ.ศ.1223 บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง ตัวเมืองในด้านตะวันออกปรับโค้งตามแนวแม่น้ำวังทำให้รูปทรงของเขลางคนครมีลักษณะเป็นรูปหอยสังข์มากกว่าเมืองทริภุญไชย รูปแบบของเมืองเขลางคนครเป็นรูปวงรี ขนาด 600 x 1,400 เมตร มีพื้นที่ราว 600 ไร่ มีคูน้ำ คันดินโดยรอบ และมีกำแพงเมืองทำด้วยอิฐสร้างเสริมขึ้นมาภายหลังทับอยู่ด้านบนกำแพงดิน คูเมืองเขลางคนครจะอยู่ในระดับสูงกว่าแม่น้ำสายหลัก คือแม่น้ำวัง ในแนวทิศตะวันตกของเมืองพบร่องรอยของคูน้ำคันดินซ้อนอยู่ภายในอีกชั้น มีประตูเมืองโบราณ คือ ประตูม้า(ประตูม้า) เป็นประตูสำหรับนำศพออกจากเมืองไปยังป่าช้าซึ่งอยู่ใกล้กับประตูม้า ประตูศาล เป็นประตูที่มีถนนตัดออกไปยังอ.แจ้ห่ม ประตูผาบ่อง ประตูนางเหลียว (อาจจะเป็นประตูเดียวกันกับประตูท่านางที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ) ประตูต้นผึ้ง ประตูป่อง ประตูนกกต ซึ่งเป็นประตูเมืองเดิมของเขลางคนคร และด้านตะวันตกของเมือง จะพบแนวถนนโบราณเชื่อมไปยังบริเวณวัดร้างทุ่งขาว และวัดกู่คำ และ

แผนที่ 3.5 หังเมืองเชลียงนคร-อาลัยหางค์

บริเวณวัดพันเชิงได้ขุดพบเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นสมัยทวารวดี พระพิมพ์ดินเผาแบบลพบุรี เศษภาชนะดินเผา รูปแบบและลวดลายร่วมสมัยกับที่ขุดพบในเมืองทวารวดี ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องตรวจสอบความถูกต้องของตำนานได้⁵ แต่การพบศิลปวัตถุร่วมสมัยกับทวารวดีภายในบริเวณกำแพงเมืองเขลางค์นคร กลับปรากฏน้อยกว่าบริเวณชุมชนอื่น เช่น ชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง

จากการพบร่องรอยคูน้ำ คันดิน ซ่อนทับแบ่งเขตอยู่ภายในเมืองเขลางค์นครตรงตามตำแหน่งที่ระบุอยู่ในตำนานพระธาตุลำปาง กล่าวถึง เมืองออลัมพวงศ์ซึ่งเป็นเมืองประจำตำแหน่งในระบอบที่พระนางจามเทวีประทับอยู่เขลางค์นคร เขตรอบคูน้ำ คันดินที่ปรากฏมีพื้นที่ประมาณ 33 ไร่ อีกทั้งยังพบซากเจดีย์ร้างอยู่ในบริเวณเขตเมืองนี้ด้วย โดยเฉพาะบริเวณวัดร้างบริเวณนอกกำแพงเมือง คือวัดพันเชิง วัดกุฎขาว ซึ่งตำนานระบุว่าเป็สถานที่ประดิษฐานพระสิริขีปฎิมาศิลาดำที่พระนางจามเทวีอัญเชิญจากละโว้ และตำนานพระสิริขีปฎิมาศิลาดำที่พระนางจามเทวีอัญเชิญจากละโว้ และตำนานพระสิริขีปฎิมาศิลาดำที่พระนางจามเทวีอัญเชิญจากละโว้ ปรากฏเรื่องราวอยู่ในพงศาวดารโยนกและพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ กล่าวถึงเหตุการณ์สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งอยุธยาได้กรีธาทัพมาตีเมืองเขลางค์ และอัญเชิญพระสิริขีปฎิมาศจากเมืองเขลางค์นคร

...ในวันอังคารเดือนยี่เพ็ญยามสายจวนเที่ยง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งอยุธยากรีธาทัพเข้าทางประตูท่านางเมืองเขลางค์ ชาวนครเสียขุนช้างชาวนคร 3 หัวช้าง เสียหมื่นธรรมหอขวางและเสียชาวนครมากมก ในศักราช 877 (พ.ศ.2058)...⁶

5 สวัสดิ์ อ่องสกุล, เล่มเดียวกัน. หน้า 14.

6 ตักดิ์ รัตนชัย. ประวัติวัดกุฎคำ, วัดกุฎขาว, วัดกุฎแดง และวัดศรีปทุมมา (วัดพระเจ้าทั้งใจ). หน้า 112.

3. ชุมชนเมืองลำปางยุคอาณาจักรล้านนา

3.1 เมืองเขลางค์ในสมัยราชวงศ์มังราย

เมืองเขลางค์ถูกผนวกเข้ากับแคว้นโยนของพระยามังราย ในปี พ.ศ. 1838 โดยมีขุนนางชาวลัวะครองเมือง ในช่วงต้นของราชวงศ์มังรายนับแต่สมัยพระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่เสร็จในปีพ.ศ. 1839 สถาปนาเมืองขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา ช่วง 5 รัชสมัยแรกของราชวงศ์มังราย⁷ เป็นช่วงเวลาที่สร้างความมั่นคงปักแผ่นให้กับอาณาจักรล้านนา ซึ่งอาณาเขตด้านทิศใต้ของล้านนาอยู่ที่เมืองเขลางค์ ด้านทิศเหนือแผ่ถึงเชียงตุง ด้านตะวันตกแผ่ถึงหัวเมืองเงี้ยวทั้ง 5 คือ บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน

3.2 บทบาทเมืองเขลางค์สมัยราชวงศ์มังรายปกครองล้านนา

เมืองเขลางค์หลังจากพระยาเบ็ญเจ้าเมืององค์สุดท้ายถูกปลงพระชนม์และพระยายี่บาต้องลี้ภัยไปยังเมืองสองแควแล้ว เมืองเขลางค์ถูกรวบเข้าเป็นหัวเมืองของแคว้นล้านนาซึ่งพระยามังรายตั้งเจ้าไชยเสนา ขุนนางของพระองค์มาปกครองเมืองเขลางค์ เป็นผู้ครองนครคนแรกในสมัยอาณาจักรล้านนา เมืองเชียงใหม่จะเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครต่างๆโดยเมืองสำคัญจะแต่งตั้งราชโอรส ราชนัดดาไปปกครอง เมืองลำดับรองลงมาก็จะแต่งตั้งเสนาบดี ขุนนาง มาปกครอง ในระยะแรกเมืองเขลางค์ปกครองโดยขุนนาง บางช่วงที่บ้านเมืองมีความรุ่งเรืองหรือภาวะไม่ปกติ เมืองเขลางค์ก็จะปกครองโดยพระประยูรญาติของเจ้าเมืองเชียงใหม่

สถานะของเมืองเขลางค์ ในช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองอาณาจักรล้านนาโดยราชวงศ์มังรายนี้ จะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับผู้ที่มาครองนครด้วยประการหนึ่ง ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ๆได้ ดังนี้

1) เมืองบริวาร - สมัยแรกสร้างอาณาจักรล้านนา ในช่วง พ.ศ. 1838-1898 โดยประมาณ ฐานะของเมืองเขลางค์ เป็นเพียงเมืองบริวารเมืองหนึ่งของแคว้นล้านนาที่กำลังอยู่ในช่วงของการสร้างบ้านแปงเมือง รวบรวมและขยายอาณาเขต บทบาทของ

⁷ ดูตารางลำดับกษัตริย์ราชวงศ์มังรายในภาคผนวกประกอบ.

เมืองเขลางค์ในระยะนี้มีน้อยมาก จนไม่ปรากฏแม้กระทั่งนามผู้มาปกครองเมืองต่อจาก เจ้าไชยเสนา ที่ครองเมืองอยู่ในช่วงรัชสมัยพระยามังราย อีกทั้ง เมืองเขลางค์ก็อยู่ในช่วงของการปรับเปลี่ยนภายในชุมชน ซึ่งเจ้าไชยเสนาได้ย้ายเมืองไปทางด้านตะวันออก สร้างเมืองเขลางค์ใหม่ขึ้นมา

2) เมืองหน้าด่าน - สมัยยุคทองของอาณาจักรล้านนา ยุคทองของล้านนาจัดอยู่ในช่วงรัชสมัยพระยาภิอนา ถึง พระเมืองแก้ว (พ.ศ.1898-2068) เป็นช่วงเวลาที่มีอาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองในทุกๆด้าน เมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางการเมือง การปกครอง การค้า และพุทธศาสนาเถรวาท จนพระเจ้าติโลกราชสามารถจัดทำกาสรสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลกขึ้นมาได้ แต่ในช่วงนี้เมืองเชียงใหม่จะมีสงครามติดพันอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะสงครามกับเมืองล้านนาคือเมืองอยุธยา

เมืองเขลางค์มีบทบาทเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศใต้ ที่สำคัญที่สุดของแคว้นล้านนา ที่เมืองเชียงใหม่ต้องส่งพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงมาปกครองเมือง แม้ว่าช่วงหนึ่งเมืองเชียงใหม่จะยึดเมืองเขลียงได้ก็ตาม ฐานกำลังในการทำสงครามกับอยุธยาก็ยังคงตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเขลางค์ การเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองเขลางค์ ทำให้มีการส่งสมกำลังทางการทหารที่เข้มแข็ง เป็นทั้งฐานกำลังและเป็นหอขว้างแคว้นเมืองเชียงใหม่ในคราวเดียวกัน ในบางเวลาเมืองเขลางค์มีอำนาจทัดเทียมกับเมืองเชียงใหม่ทั้ง การเมือง การปกครอง จึงถูกลดฐานะและบทบาทลงในเวลาต่อมา

3) หัวเมืองด้านทิศใต้ - สมัยเสื่อมของอาณาจักรล้านนา เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเมืองแก้ว(พ.ศ.2038-2068) ความเสื่อมสลายและความอ่อนแอของอาณาจักรล้านนาก็เริ่มปรากฏ ซึ่งเป็นผลมาจากการช่วงชิงอำนาจกันเองของขุนนางกลุ่มต่างๆ และการขาดรัชทายาท และเรื่องอศมังรายในการขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ทำให้ขุนนางที่มีอำนาจเข้ามาแทรกแซง ถอดถอน แต่งตั้งกษัตริย์ ทำให้กษัตริย์ไม่มีฐานอำนาจที่แท้จริงในการครองและรักษาอำนาจของกลุ่มขุนนางเหล่านั้น เหตุที่กลุ่มขุนนางต่างๆเข้ามามีบทบาทในการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ในระยะหลัง เพราะในวัฒนธรรม ความเชื่อของคนล้านนายึดมั่นในแนวคิดที่ว่า "บิไซเชื้อเจ้า อย่าใฝ่ได้เป็นพระยา บิไซเชื้อเสนา อย่าใฝ่ได้เป็นขุน"

เมืองเขลางค์ แม้จะเป็นเพียงหัวเมืองธรรมดาในระยะนี้ก็ตาม แต่เป็นหัวเมืองที่ผู้ครองนครมีอิทธิพลและมีอำนาจค่อนข้างสูง ซึ่งเป็นผลมาจากการวางรากฐานอำนาจ และกองทัพที่แข็งแกร่งมาตั้งแต่สมัยหมื่นโลกสามล้าน(หมื่นโลกนคร)ครองเมือง เจ้าเมืองเขลางค์จะเป็นผู้นำกลุ่มขุนนางอีกกลุ่มหนึ่ง ที่เข้าไปแทรกแซงการปกครองภายในเมือง

เชียงใหม่ ตั้งแต่การเสนอ การแต่งตั้ง ถอดถอน กษัตริย์ หรือแม้แต่การก่อกบฏขึ้นเสียเอง

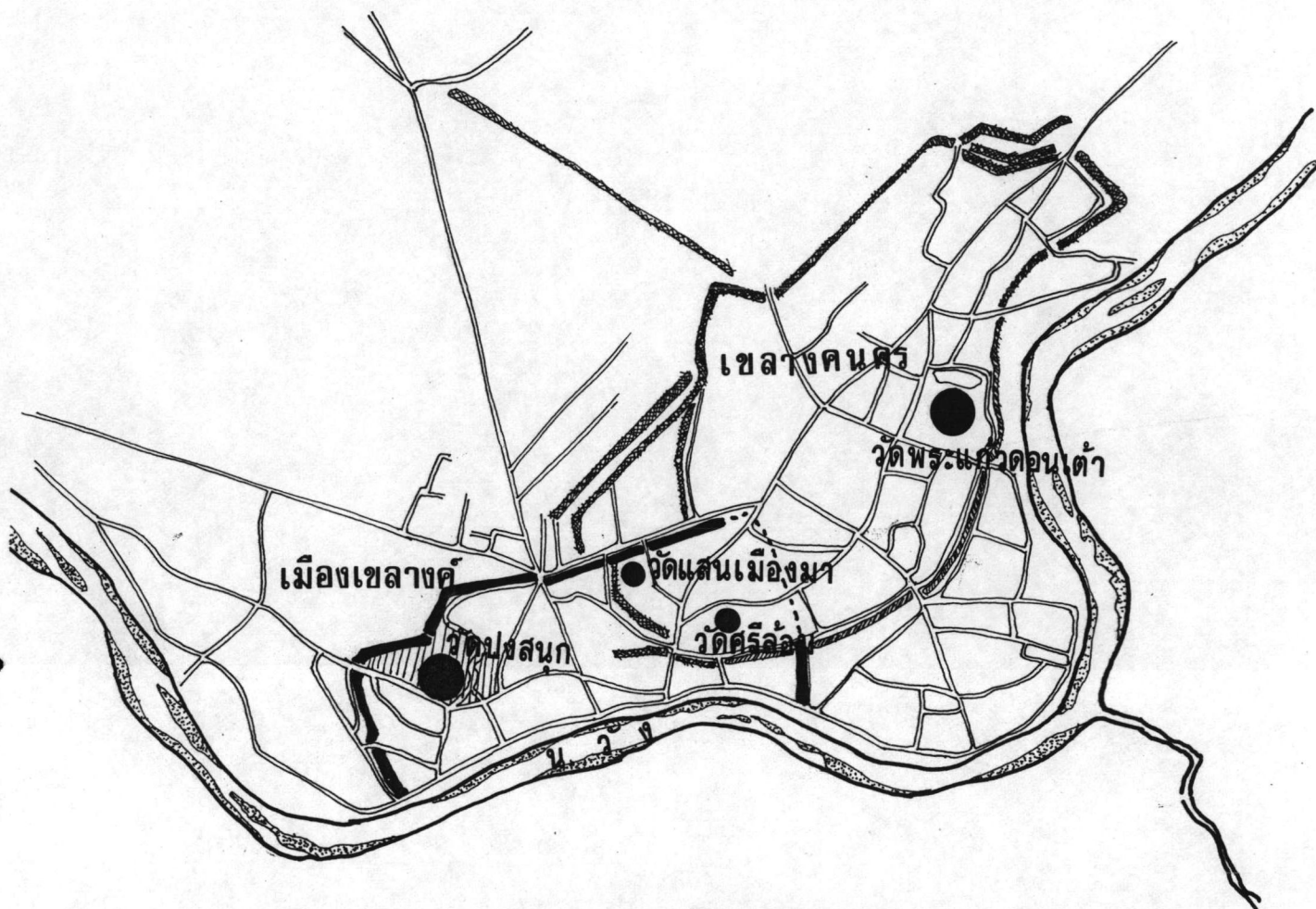
เมืองเขลางค์ ในสมัยราชวงศ์มังรายปกครองอาณาจักรล้านนา แม้จะมีเชียงใหม่จะให้ความสำคัญสูง เท่ากับเมืองเชียงราย เมืองหริภุญไชย ก็ตาม แต่เป็นเมืองที่มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงชั่วอำนาจภายในเมืองเชียงใหม่เสมอ อีกทั้ง ยังเป็นเมืองที่มีการคมนาคมทางทหารมาอย่างต่อเนื่องนับแต่เริ่มสร้างอาณาจักรล้านนา หากจะกล่าวถึงเมืองเขลางค์ในสมัยอาณาจักรล้านนาเป็นเมืองทางการทหารก็คงจะไม่ผิด เพราะการเป็นเมืองทางการทหารของเมืองเขลางค์ ส่งผลโดยตรงต่อการกอบกู้บ้านเมืองจากการตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าร่วม 200 ปีเศษ.

3.3 ลักษณะผังชุมชน

ในปี พ.ศ. 1845 หลังจากพระยามังรายแต่งตั้งให้ เจ้าไชยเสนา รั้งเมืองเขลางค์แล้ว เจ้าไชยเสนาได้ย้ายครัวเรือนจากเมืองเขลางค์นครมาสร้างเวียงขึ้นใหม่ในฝั่งแม่น้ำเดียวกัน บริเวณทิศใต้ของเวียงเก่า(ในเขตตำบลเวียงเหนือ เดิมชื่อตำบลปงสนุก) อยู่นอกเขตกำแพงดินรูปหอยสังข์ ได้สร้างกำแพงเมืองเพิ่มเติมทางทิศตะวันออกและด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ในด้านตะวันตกใช้แนวกำแพงดินของเวียงเก่าในบางส่วน ส่วนทางด้านใต้ของเวียงใช้แนวแม่น้ำวังเป็นแนวปราการ

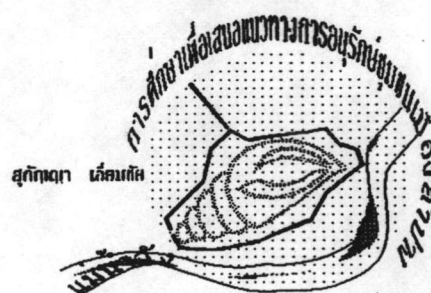
เวียงใหม่จึงมีแนวกำแพงเพียง 3 ด้าน และเป็นกำแพงอิฐล้วน มีพื้นที่ภายในกำแพงประมาณ 180 ไร่ เหลือเพียงร่องรอยของประตูโบราณ คือประตูปลายนาทางทิศเหนือ ประตูนาสร้อยทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ประตูเชียงใหม่ทางด้านตะวันตก ประตูปองด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และคาดว่าใช้ประตูนกกระทากับเวียงเก่า และยังคงใช้เมืองควบคู่กันไปทั้งสองเมือง คือ ทั้งเมืองเขลางค์เก่าและเมืองเขลางค์ใหม่ โดยมีวัดศรีล้อมอยู่กลางระหว่างเมืองเก่าและเมืองใหม่ ในเมืองเขลางค์ใหม่มีวัดสำคัญคือวัดปงสนุกซึ่งตั้งอยู่บนเนินมีศิลปะสถาปัตยกรรมที่งดงามของช่างในยุคทองของล้านนา แต่ร่องรอยของโบราณสถานต่างๆในเขตเมืองเขลางค์ใหม่ค้นพบน้อยมาก

ชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงราชวงศ์มังราย ปกครองอาณาจักรล้านนา นี้ได้ขยายเขตเมืองออกมารอบคลุมตามแนวยาวของแม่น้ำในด้านตะวันออกมากยิ่งขึ้น แต่กระนั้นเมืองและชุมชนก็ยังคงอยู่บนฝั่งเหนือของแม่น้ำวัง ร่องรอยของชุมชนปรากฏเหลือเพียงซากวัดและเจดีย์ร้าง ทั้งนี้เนื่องมาจากบทบาทของเมืองในช่วงราชวงศ์มังรายเป็นเมืองหน้าด่านที่ตั้งมั่นเพื่อการสงคราม อีกทั้ง เวียงพระธาตุลำปางหลวงก็เป็นเวียงสำคัญทางศาสนา เป็นศูนย์กลาง

๕๐๗

แผนที่ 3.6 หังเมืองเขลางค์ในสมัยล้านนา

ความเชื่อ ความศรัทธา ทั้งของเมืองลำปางและเมืองเชียงใหม่ที่เจ้าเมืองจะต้องทำนุบำรุงสืบเนื่องกันมิได้ขาด ในวัฒนธรรมด้านนาการสร้างอาคาร ศิลป-สถาปัตยกรรม ถาวรวัตถุต่างๆเพื่อชนชั้นกษัตริย์และศาสนาเท่านั้น ⁸

4. ชุมชนเมืองลำปางยุคเมืองขึ้นพม่า

ในช่วงปลายราชวงศ์มังราย เป็นช่วงเวลาที่ยาขวงต้องออกจากเมืองหงสาวดีของพระเจ้าบุเรงนองกำลังขยายอำนาจ โดยเริ่มเข้าครอบครองหัวเมืองไทยใหญ่และปราบปรามหัวเมืองทางตอนเหนือของอาณาจักรล้านนา เพื่อมิให้หัวเมืองไทยใหญ่เข้ามาขอความช่วยเหลือจากเมืองในล้านนา ทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องขยายอำนาจเข้ามายึดครองล้านนาด้วย ทั้งนี้เพราะหัวเมืองไทยใหญ่และอาณาจักรล้านนามีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานาน ⁹ พม่าจึงเข้ามายึดครองกลุ่มเมืองในล้านนาได้อย่างง่ายดายในปีพ.ศ. 2101

สภาพชุมชนในล้านนาช่วงพม่าเข้ามามีปกครองนั้น ไม่มีใครสามารถตั้งตัวเป็นใหญ่ได้ต่างมีสภาพเป็นเพียงหัวเมืองธรรมดาทั้งเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปาง โดยมีขุนนางชาวพม่าเข้ามากำกับราชการการปกครองของข้าราชการท้องถิ่น โดยที่พม่าพยายามนำวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเข้ามาบังคับใช้ในชุมชนเมืองของล้านนา แต่ในขณะเดียวกันพม่าเองก็รับวัฒนธรรมของล้านนาไปผสมผสาน จนกลายเป็นแบบแผนที่ยากจะแยกปฏิบัติกันได้ ชุมชนเมืองลำปางก็อยู่ในสภาพที่ไม่ต่างไปจากเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน แต่ทางด้านเมืองลำปางมีความพยายามที่จะปลดแอกออกจากการปกครองของพม่าอยู่เสมอ จึงเกิดกบฏขึ้นบ่อยครั้ง ทั้งกรณีของตมบุญญาบาล จนมาถึงสมัยนายทิพย์ช้าง ที่สามารถขับไล่พม่าออกจากเมืองได้และส่งบรรณาการถึงพม่าที่เมืองอังวะโดยตรง ทำให้ชุมชนเมืองลำปางเริ่มเป็นอิสระจากการปกครองของพม่ามาตั้งแต่สมัยนั้น

⁸ Thomson, J. Rahbak. *Lampang-Note on Architecture and Town Plan*. The Lampang Report: A Scandinavian research, Denmark, 1976, p. 10.

⁹ อุษณีย์ ธงไชย, อ่างแล้ว, หน้า 17.

5. ชุมชนเมืองลำปางยุคประเทศราชรัตนโกสินทร์

5.1 ชุมชนเมืองลำปางกับการฟื้นฟูบ้านเมือง

5.1.1 เจ้าเจ็ดตนกับการกอบกู้บ้านเมือง ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 อาณาจักรพม่าเริ่มอ่อนแอลงทำให้หัวเมืองต่างๆของพม่าเริ่มแยกตัวออกเป็นอิสระ โดยเฉพาะในล้านนาคือเมืองลำปางและลำพูน เมืองลำปางเมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรมลงพม่ายังไม่ได้แต่งตั้งใครมาปกครอง (ระหว่างพ.ศ.2272-2275) ยังคงเหลือเพียงขุนเมืองทั้ง 4 คุมเมืองอยู่ เมืองลำพูนจึงถือโอกาสที่จะขยายอิทธิพล ด้วยการส่งทัพหัวมหายศเข้ามาปราบกบฏตนบุญวัดนายาง และเข้าตีเมืองลำปาง และในครั้งนั้นเองที่ทำให้เมืองลำปางเกิดต้นตระกูลเจ้าเจ็ดตน หรือราชวงศ์ทิพจักรราชวงศ์ขึ้นปกครองเมืองลำปาง และมีบทบาทในการกอบกู้ล้านนาให้เป็นอิสระจากพม่า

นายทิพย์จักร หรือหนานทิพย์ข้างเป็นนายบ้านปางยางคก เข้ามาอาสาที่จะปราบทัพหัวมหายศ หลังจากขับไล่ทัพเมืองลำพูนออกไปแล้วชาวเมืองลำปางได้ปราบดาภิเษกหนานทิพย์ข้าง ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครลำปาง เรียกว่า "พระยาสุลวะฤาไชยสงคราม" (พระยาสุลวลือไชย) ยกบ้านคอกวัวขึ้นเป็นเวียง 10 เรียกอีกชื่อว่า "เวียงละกอนคอกวัว"¹⁰ และสร้างคุ้มหลวงไว้กลางเวียง (บริเวณด้านเหนือวัดแสนเมืองมา ต.เวียงเหนือ) ในรัชกาลเจ้าจตุรพักต จุลศักราช 1094(พ.ศ.2275) ปกครองเมืองนครลำปางเป็นเอกราชไม่ขึ้นต่อพม่า เชียงใหม่ ลำพูน¹²

5.1.2 การฟื้นฟูบ้านเมือง ภายหลังจากที่พระยาจำบ้าน ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ และพระยาภาววิไลขึ้นครองเมืองนครลำปางแล้ว เมืองเชียงใหม่ยังเป็นเมืองร้างและยังมีสงครามเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องประชาชนถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ส่วนที่เหลือก็หลบหนีเข้าป่าพระยาจำบ้านต้องถอยทัพและไพร่พล ไปตั้งมั่นที่เวียงพร้าวและทัพพม่ายังคงตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน

¹⁰ ไชยวรร ชาญรัฐ, เจ้าแม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่, หนังสือฉลองครบ 6 รอบเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ 12 มีนาคม 2525, หน้า 2.

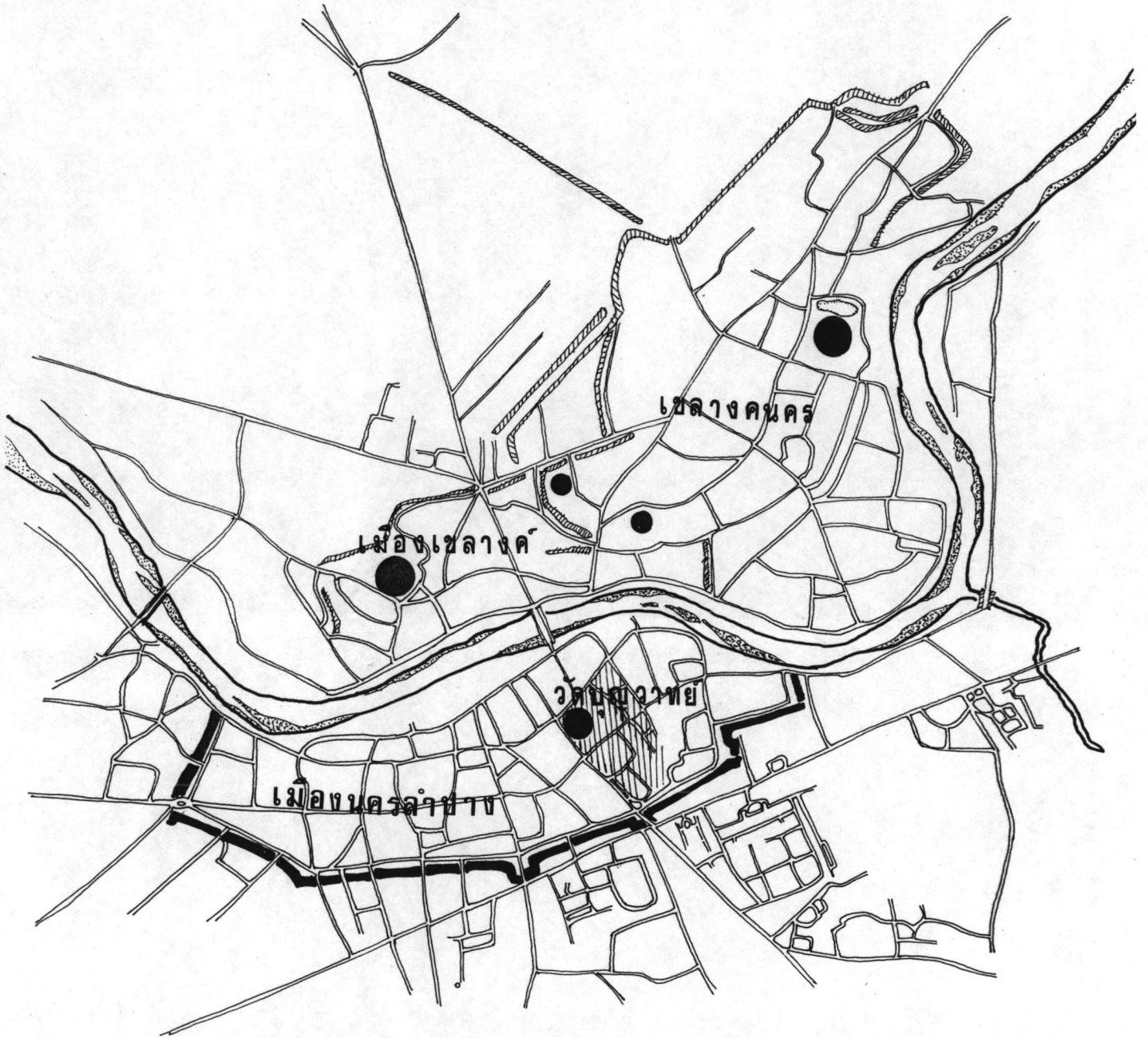
¹¹ ศักดิ์ รัตนชัย, ของดินนครลำปาง, หน้า 43.

¹² เจ้าไชยวรร ชาญรัฐ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

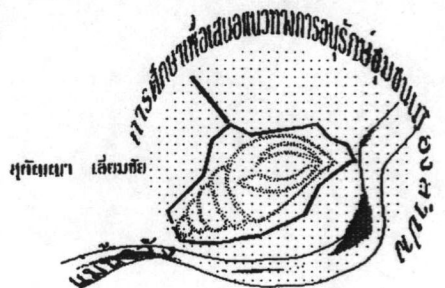
ภายหลังพระยาจำบ้านลิ้นชีวิต พระยาภาววิไลได้ขึ้นครองเมือง เชียงใหม่ พระยาภาววิไลต้องแบ่งไพร่พลเมืองล่าปางไปตั้งมั่นที่เวียงป่าซางถึง 14 ปี จึงสามารถ ตั้งเมืองเชียงใหม่ที่กลายเป็นเมืองร้างขึ้นมาใหม่ได้ ในพ.ศ.2339 ส่วนเมืองล่าปางนับแต่พระยา คำโสมขึ้นครองเมืองจนถึงแก่พิราลัยในพ.ศ.2337 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าแต่งตั้งพระยาอุปราชดวงทิพย์ เป็นพระยานครล่าปาง ทั้งพระยาดวงทิพย์และพระยาภาววิไล ยังคงเป็นกำลังสำคัญในการรวบรวมไพร่พลเข้าเมือง เรียกยุคนี้ว่า "เก็บผักใส่ซ้า เก็บซ้าใส่ เมือง"

พ.ศ.2357 หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้น ครองราชย์แล้ว ทรงมีดำริให้จัดตั้งเมืองสำปุ่นซึ่งยังเป็นเมืองร้างอยู่ในขณะนั้นขึ้นมาใหม่ ให้แบ่ง ครัวจากเมืองล่าปางและเชียงใหม่ โดยเมืองล่าปางแบ่งชายฉกรรจ์ 500 คน เมืองเชียงใหม่ 1,000 คน ตั้งพระยาคำผืนเป็นเจ้าครองนครสำปุ่น ในพ.ศ.2366(จศ.1185) พระยาดวงทิพย์ ได้เลื่อนรับพระราชทานสุพรรณบัฏ เป็น พระเจ้านครล่าปาง ดำรงฐานะพระเจ้าประเทศราช 13 ซึ่งชาวล่าปางเรียกพระเจ้าหอคำดวงทิพย์ หรือ เจ้าสุวรรณหอคำดวงทิพย์ ครองนครล่าปางได้ 32 ปี ถึงแก่พิราลัยในพ.ศ.2369 เมื่ออายุได้ 78 ปี

ในช่วงสมัยพระเจ้าหอคำดวงทิพย์ เป็นยุคสมัยที่เมืองล่าปางเป็น ประเทศราช และยุคของการสร้างบ้านแปงเมือง พระยาดวงทิพย์ได้สร้างเมืองนครล่าปางใหม่ มุ่งตรงข้ามกับเมืองเขลางคนครในฝั่งตะวันออก โดยสร้างเมืองตามแบบอย่างเมืองเชียงแสน มีกำแพง 3 ด้าน ก่อด้วยอิฐเบื้องบนมีช่องรูปใบเสมา ใช้แม่น้ำวังเป็นปราการเสียด้านหนึ่ง สร้าง คูเมือง กำแพง ทอรับ ปินใหญ่(หออระม็อก) มีประตูเมืองที่สำคัญ คือ ประตูเชียงราย ประตูศรี เกิด ประตูศรีชุม ประตูชัย ซึ่งก่อนหน้านั้นพระยาคำโสมได้สร้างวิหารและวัดหลวงกลางเวียง คือ วัดบุญวาทย์ในปัจจุบัน สร้างวัดหมื่นกาต วัดน้ำล้อม วัดป่าดัวะ และสร้างหอคำ ซึ่งปัจจุบันคง เหลือเพียงถนนรอบเวียงที่สร้างขึ้นตามแนวกำแพงเมืองเดิม และเหลือหออระม็อก(หอปินใหญ่)กรม ศิลปากรได้ประกาศถนนโบราณสถานในวันที่ 14 พย. 2496

แผนที่ 3.7 ผังเมืองนครลำปางในสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากสร้างเมืองใหม่แล้ว พระยาดวงทิพย์ยังสร้างความสัมพันธ์อันดีกับเมืองเชียงตุง ซึ่งชายาของพระยาดวงทิพย์คือเจ้านางสุวรรณเกียงคำเป็นราชธิดาเจ้าฟ้าหลวงเมืองเชียงตุง และชุมชนต่างๆในเมืองลำปางใหม่ส่วนใหญ่เป็นชุมชนของชาวเมืองต่างๆที่เข้ามาตั้งชุมชน ทั้งจากการถูกกวาดต้อนมาในยามสงคราม และการอพยพย้ายครัวตามมาภายหลัง โดยชุมชนเหล่านี้จะตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อเมืองที่ตนเคยอาศัย เช่น บ้านสาด มาจากเมืองสาดในรัฐฉานของพม่า บ้านเชียงราย บ้านสวนคอกจากเชียงใหม่ เป็นต้น

5.2 การปฏิรูปการปกครองในล้านนา

5.2.1 อิทธิพลตะวันตกในล้านนา การเข้ามาของคนอังกฤษ และคนในบังคับของอังกฤษ เริ่มเข้ามาในล้านนาสมัยรัชกาลที่ 3 อังกฤษเข้ามาล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้เข้ามาทำสงครามยึดครองพม่าในพ.ศ.2368 ซึ่งตรงกับ รัชสมัยของ เจ้านครลำปางองค์ที่ 3 คือเจ้านครไชยวงศ์ (พ.ศ.2369-2380) อังกฤษยึดหัวเมืองมอญของพม่าได้ อาณาเขตเมืองมอญส่วนที่ติดต่อกับล้านนา ซึ่งเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ ชาวอังกฤษจึงถือโอกาสเข้ามาติดต่อค้าขายโค กระบือ จากเมืองในล้านนา ทั้งนี้เพราะเกิดโรคระบาดในเมืองมอญทำให้โค กระบือล้มตายไปเป็นจำนวนมาก นอกจากการซื้อโค กระบือแล้วชาวอังกฤษได้เริ่มเข้ามาทำกิจการป่าไม้ โดยรับการสัมปทานป่าไม้จากเจ้าเมืองและเจ้านายในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง มีชาวมอญ พม่า กะเหรี่ยง ที่เป็นคนในบังคับของอังกฤษเป็นแรงงานในการทำการเงินค่าสัมปทานไม้ เงินค่าตอบแทนที่ได้เป็นของเจ้าเมืองและเจ้านายในล้านนา เพราะรัฐบาลกรุงเทพ ถือนโยบายไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของล้านนา

ในพ.ศ.2416 ได้มีการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ รัฐบาลกลางได้พยายามปรับปรุงการปกครองเมืองประเทศราชล้านนา ด้วยการส่งข้าหลวงมาประจำการหัวเมือง เรียกว่า ข้าหลวงสามหัวเมือง เพื่อควบคุม ดูแล กำกับราชการ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปาง ¹⁴

เมืองลำปาง แยกการปกครองออกเป็น 2 แขวง คือแขวงเวียงเหนือ อยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง และแขวงนครลำปาง อยู่บนฝั่งตะวันออก 15 ทั้งนี้เพราะในสมัยนั้น ยังไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำที่ถาวรสำหรับเชื่อมการปกครองทั้งสองฝั่งแม่น้ำวัง ทำให้ชุมชนขยายตัวอยู่กันอย่างคับคั่งริมฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะริมฝั่งแม่น้ำด้านตะวันตก บริเวณสบแม่ยาว สบแม่ตุ๋ย เป็นย่านชุมชนเศรษฐกิจ ย่านท่าเรือแพเพราะการติดต่อคมนาคมยังคงอาศัยแม่น้ำวังเป็นหลัก เป็นย่านชุมทางการค้าที่สำคัญรองลงมาจากเมืองเชียงใหม่ เป็นจุดส่งของและขนถ่ายสินค้าจากภาคกลาง ไปยังพื้นที่โดยรอบเชียงราย จินตอนไต้ และพม่า¹⁶ โดยมีสินค้าที่สำคัญจากภาคเหนือเพื่อส่งต่อไปยังบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ยาสูบ ซึ่งผลิตได้มากในที่ราบรอบๆ เชียงราย นอกจากนี้ยังมี ข้าว ผ้าไหม และผ้าฝ้าย รวมไปถึง ผืน ซึ่งมีการขนถ่ายผืนอย่างเสรีจากพม่าผ่าน เชียงราย ลงมาพักสินค้าที่ลำปางก่อนส่งไปยังกรุงเทพฯ (ภายหลังรัชกาลที่ 5 ยกเลิกการสูบผืนรูปแบบการขนถ่ายต่างๆ จึงเปลี่ยนไป)¹⁷

สินค้าที่สำคัญของชุมชนลำปางในเวลานั้นคือ การสัมปทานป่าไม้ ธุรกิจสัมปทานป่าไม้เป็นธุรกิจที่ดำเนินการโดยชาวอังกฤษและจ้างคนในบังคับ คือ ชาวพม่าเป็นผู้ดำเนินการ สร้างความมั่งคั่งให้กับชาวพม่าเป็นอย่างมาก คหบดีชาวพม่าเป็นจำนวนมากเข้ามาดำเนินการสัมปทานป่าไม้ให้อังกฤษเมื่อหมดสัญญา ก็รับช่วงสัมปทานต่อเสียเอง คหบดีชาวพม่าเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองลำปาง เป็นจำนวนมาก ได้สร้างวัดและบูรณะตามศิลปะพม่าขึ้นในเมืองลำปาง โดยเจ้าผู้ครองนครลำปางเองก็ให้การสนับสนุนในการสร้างวัดของชาวพม่า เช่น การยกที่ดินวัดร้างให้ชาวพม่าสร้างวัด¹⁸ คหบดีชาวพม่าได้นำช่างฝีมือเข้ามาสร้างวัดแบบพม่าผสมสถาปัตยกรรมตะวันตก

15 ตักดี รัตนชัย, เกียรติตำนานโยนกเชียงแสน-นาแสง. หน้า 41.

16 Thomson, J. Rahbek. Lampang-note on Architecture and Town Plan.

p.20

17 Ibid, p.24.

18 ตักดี รัตนชัย. ภูมิหลังลำปาง. หน้า 44.

ในราวพ.ศ.2434 รัฐบาลกรุงเทพเริ่มแบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล โดยมณฑลลาวเฉียงประกอบไปด้วย เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และเงิน ต่อมา ในช่วงพ.ศ.2436-2442 จึงเปลี่ยนชื่อมาเป็นมณฑลพายัพมีที่ว่าการมณฑลอยู่ที่เชียงใหม่¹⁹ (พ.ศ. 2443-2476) ทำให้บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือเริ่มตระหนักถึงอำนาจที่ถูกรีดรอนลง แต่การคุกคามของอิทธิพลตะวันตก ทำให้ต้องเสียหัวเมืองเจ็วทั้ง 5 และหัวเมืองกะเหรี่ยงให้อังกฤษในพ.ศ. 2435 และเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ในพ.ศ.2436²⁰ ทำให้ดินแดนล้านนา ถูกขนาบสองข้างด้วยอิทธิพลตะวันตกเป็นรัฐกันชน(buffer zone)ของรัฐบาลกรุงเทพฯ ที่เป็นอันตรายยิ่ง รัฐบาลกลางจึงมีความจำเป็นในการปรับการปกครองเพื่อรวบรวมเมืองประเทศราช เหล่านี้ ให้เข้ามาอยู่ในการปกครองของรัฐบาลสยามอย่างแท้จริง จึงได้ปรับการปกครองมณฑลลาวเฉียงอีก โดยเปลี่ยนให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล ยกเลิฐานะประเทศราชล้านนาในพ.ศ.2442 ซึ่งยังคงมีเจ้าเมืองเหมือนเดิม แต่ไม่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองเมือง

พ.ศ.2445 เกิดกบฏเจ็วนำกำลังเข้าปล้นเมืองแพร่ แล้วนำคน 30 คนตั้งหลักแหล่งอยู่บนภูเขาในเมืองลอง(เป็นเขตจังหวัดลำปางในเวลานั้น) ในวันที่ 6 สค.2445 กบฏเจ็วนำคน 50 คน เข้าตีเมืองลำปางตอนเช้าตรู่และถูกฆ่าตายไป 18 คน ²¹ กบฏเจ็วได้ส่งคนเข้าปล้นเมืองพะเยา ทางนครลำปางจึงได้ส่งคนไปช่วยก่อนที่ทหารไทยที่ตั้งมั่นอยู่ในลำปาง และเมืองงาวจะเดินทางไปถึงและปราบปรามกบฏเจ็ว เหตุการณ์กบฏเจ็วพ.ศ.2445 เมืองลำปางมีบทบาทในการช่วยรัฐบาลกลางปราบปรามอย่างจริงจัง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานยศทางข้าราชการพลเรือน ให้กับเจ้าผู้ครองนครลำปางในขณะนั้น คือ เจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิต เป็นมหาอำมาตย์โท และยศทางราชการทหารเป็น นายพลตรี

19 จิตร ภูมิศักดิ์.ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ, หน้า 196.

20 สวัสดิ์ อ่องสกุล.เรื่องเดียวกัน.หน้า 105

21 พระราชวิสุทธิโสภณ.เจ็วยึดเมืองพะเยา.ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 10 สิงหาคม 2531.หน้า 58-70

การเกิดกบฏเจี๋ยว พ.ศ.2445 ขึ้น ทำให้รัฐบาลกลางเข้ามาปฏิรูปการปกครองในล้านนาอย่างเฉียบขาด โดยตั้งข้าราชการ ข้าราชการจากส่วนกลางจัดระเบียบราชการภายในมณฑลพายัพให้เหมือนกับมณฑลโกสซิดกรุงเทพฯ ในช่วงพ.ศ.2458-2468 มีการจัดตั้งมณฑลมหาสารราษฎร์ประกอบด้วยเมืองลำปาง เมืองแพร่ และเมืองน่าน เข้ารวมกับมณฑลพายัพเป็นมณฑลภาคพายัพ ²²

ในปีพ.ศ.2468 เกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำจึงต้องยุบมณฑลมหาสารราษฎร์เข้ากับมณฑลพายัพ และมีนโยบายยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองโดยเด็ดขาดกำหนดให้ตั้งแต่พ.ศ.2469 เป็นต้นไป หากตำแหน่งเจ้าเมืองใดว่างลงจะไม่แต่งตั้งอีก หากเมืองใดเจ้าเมืองยังมีชีวิตอยู่ก็จะได้รับเงินเดือนจนกว่าจะพิราลัย ดังนั้น มหาอำมาตย์โท พลตรีเจ้าบุญวาทยังมานิตย์วงศ์ จึงเป็นเจ้าผู้ครองนครคนสุดท้ายของเมืองลำปาง(พ.ศ.2440-2465) และได้รับพระราชทานนามสกุล " ณ.ลำปาง " แก่เจ้านายสายสกุลเจ้าบุญวาทยังมานิตย์วงศ์มานิตย์

พ.ศ.2447 เมืองลำปางซึ่งแบ่งการปกครองออกเป็น 2 แขวง ได้ยกเลิกแขวงเวียงเหนือรวมตำบลท้องที่เข้ากับแขวงนครลำปาง และมีการสร้างสะพานระฆากิเศกเชื่อมชุมชนสองฝั่งแม่น้ำเข้าด้วยกัน สะพานคอนกรีตถาวรสร้างเสร็จพ.ศ.2460 แทนสะพานเก่าที่พังลง เป็นสะพานแรกที่มีใช้เพื่อข้ามแม่น้ำวังเชื่อม 2 ชุมชนเข้าด้วยกัน ²³ เมืองลำปางกลายเป็นแหล่งชุมนุมของพ่อค้าวานิช ซึ่งนอกจากกลุ่มพม่า ไนบงคัมของอังกฤษที่เข้ามาตั้งปทานป่าไม้แล้วยังมีชาวอินเดีย และชาวจีน นิยมเกาะกลุ่มกันอยู่เป็นย่าน ชุมชนชาวจีนเข้ามาตั้งรกรากบริเวณริมน้ำเปิดอาคารบ้านเรือนรับสินค้าที่มาจากเรือ และเปิดด้านหน้าร้านกับด้านหน้าถนนเพื่อขายสินค้า ในบริเวณถนนตลาดเก่า²⁴ หรือเรียกว่าถนนตลาดจีน ชาวจีนรุ่นแรกที่เข้ามาเป็นชาวจีนไหหลำ นับถือเจ้าแม่ทับทิม ชาวจีนรุ่นต่อมาคือ จีนแคะ จีนแต้จิ๋ว จีนกวางตุ้งนับถือเจ้าปู่เจ้ากวาง ในพ.ศ.2440 ถนนตลาดจีนเกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่คนไนบงคัมอังกฤษ ฝรั่งเศสจึงเข้ามา

²² สวัสดิ์ ย่องสกุล. เรื่องเดียวกัน. หน้า 111.

²³ ศักดิ์ รัตนชัย. เกียรติตำนานโยนกเชียงแสน-นาแสง. หน้า 42.

²⁴ Ibid, p.24.

สร้างอาคารไม้ขนาดใหญ่เป็นห้องแถวเรียงรายยาวตามถนนตลาดจีน เรียกว่า **กองกาดจีน** (ถนนตลาดจีน)²⁵ ลักษณะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในย่านถนนตลาดจีนนั้น เป็นการตกแต่งงานสถาปัตยกรรมที่ใช้ความเป็นช่างฝีมือและรายละเอียดสูง ทั้งงานไม้แกะสลักที่แสดงถึงความหรูหราฟุ่มเฟือย จึงเป็นย่านตลาดที่มีการค้าขายอย่างคึกคัก ปรากฏในบันทึกรายงานเหตุการณ์นครลำปางของพระยาอุทัยมนตรี ข้าหลวงประจำการในช่วงพ.ศ.2445-2447 มีเรือในแม่น้ำวังถึง 500 ลำ²⁶ นอกจากนี้ยังมีการเปิดบ่อน โรงฝิ่น สูดฝิ่นกันอย่างเสรี เพราะทำน้ำลำปาง เป็นแหล่งพักสินค้าประเภทต่างๆ ทำให้ย่านถนนตลาดจีนเป็นศูนย์กลางการค้าและศูนย์กลางชุมชนของเมืองลำปาง ในยุคนั้น และยังมีบริเวณหน้าคุ้มหลวง(บริเวณศาลากลางจังหวัด) มีตลาดบริบูรณ์ซึ่ง เดิมเป็นของพ่อค้าพม่าขายต่อให้กับเจ้าเมืองและต่อมาตกเป็นของชาวจีน²⁷

ก่อนที่จะมีการสร้างทางรถไฟสายเหนือ ถึงเมืองลำปางในพ.ศ.2458 ย่านการค้าทางเรือของเมืองลำปางมีท่าเรือ 2 แห่ง นอกจากย่านถนนตลาดจีนแล้ว ยังอยู่ที่บ้านลำปางกลาง²⁸ ชุมชนบ้านลำปางกลางรวมอยู่ 2 ฝั่งแม่น้ำวัง ฝั่งตะวันออกอยู่เขตปกครอง ต.ชมพู ฝั่งตะวันตกขึ้นเขตต.ปงแสนทอง²⁹ ซึ่งต่อมาคนในชุมชนบ้านลำปางกลาง ได้อพยพไปอยู่ย่านสบตุ๋ยหลังจากรถไฟมาถึงเมืองลำปาง

การค้าและการคมนาคมทางน้ำ ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนเมืองลำปาง จนกระทั่งพ.ศ.2458 ทางรถไฟสายเหนือสร้างถึงเมืองลำปาง สถานีรถไฟลำปางเปิดใช้เป็นทางการในวันที่ 1 เมษายน 2459 เป็นช่วงที่กรมคลองเปลี่ยนเป็นกรมทางหลวงสร้างถนน

25 ศักดิ์ รัตนชัย,ประวัติศาสตร์ศึกษาพุทธเวทาลำปาง.(ลำปางการพิมพ์:ลำปาง:2535) หน้า 150.

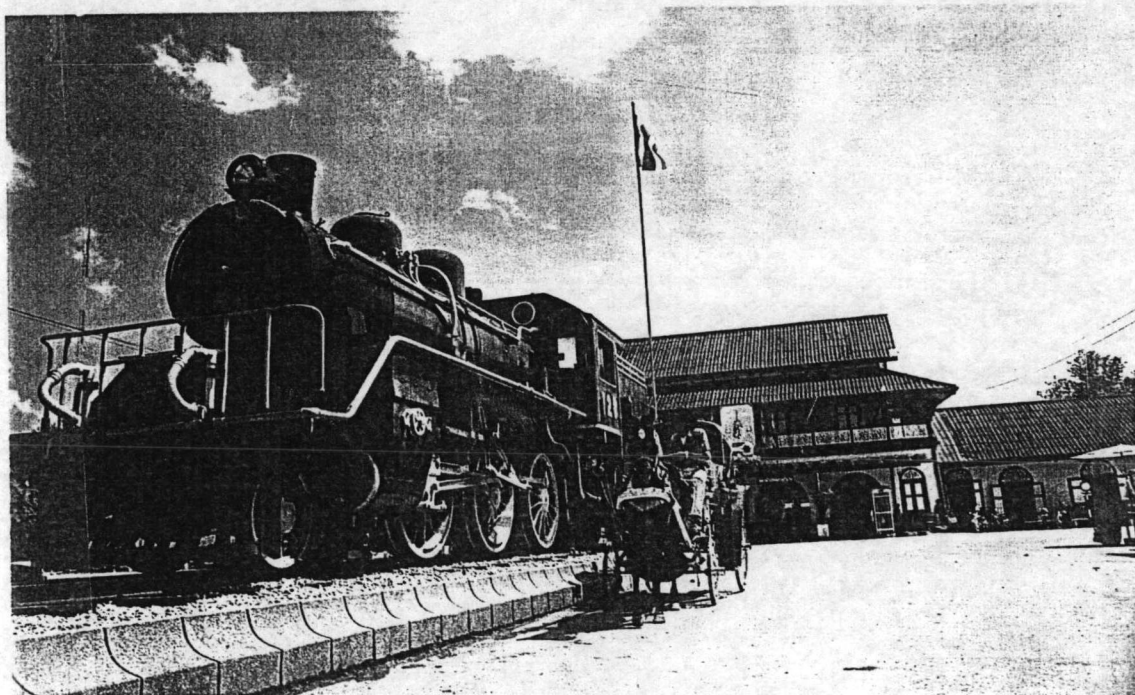
26 ศักดิ์ รัตนชัย.ย้อนอดีตที่บ้านลำปาง:กรมศึกษาแม่ไต่ย จิระสันติการ.หนังสือครบรอบ 80 ปี แม่ไต่ย สถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก วิทยาลัยโยนก จ.ลำปาง 2537.หน้า 38.

27 เครื่องมาศ วุฒิการณ์.แปลจาก History and Development of Trade in Lampang ,Northern Thailand:Late 19th Century until 1939.หน้า 2.

28 เรื่องเดียวกัน.หน้า 4.

29 ศักดิ์ รัตนชัย,อ้างแล้ว,หน้าเดียวกัน.

หลวงสายแรกขึ้นในเขตลพพ่าย เวลาต่อมาถนนสายต่างๆได้สร้างเพิ่มขึ้นขนานไปกับแนวแม่น้ำและถนนตลาดจีน ความสำคัญของการเป็นชุมชนทางการค้าบนถนนตลาดจีนได้ลดบทบาทลง 30 รวมไปถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมในเมืองลำปางเปลี่ยนไป ศูนย์กลางการค้าได้ย้ายไปยังย่านสบตุ๋ยซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟ อยู่ห่างจากย่านศูนย์กลางการค้าเก่าออกไปประมาณ 4-5 กิโลเมตร ในระยะเวลาไม่กี่ปีทำให้ย่านสบตุ๋ยกลายเป็นย่านค้าปลีก ค้าส่ง และย่านอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมในท้องถิ่นที่บริหารโดยชาวจีน ชาวจีนสร้างโรงสี และโรงเลื่อยขึ้นหลายโรงในบริเวณสบตุ๋ย รวมไปถึงการผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้สำหรับการเพาะปลูก ชาวจีนแทบจะผูกขาดแรงงานและการผลิตในสังคมลำปาง 31

ภาพที่ 3.1 สถานีรถไฟลำปาง บริเวณสบตุ๋ย

30 Ibid, p.25.

31 เครือมาศ วุฒิการณ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ในวันเปิดบริการสถานีรถไฟ ในวันเดียวกันนั้นได้เริ่มเปิดบริการรถม้ารับจ้างภายในเมืองลำปางโดยชนต้วมาส่งหน้า ในยุคแรกชาวปากีสถานและชาวลังกาในบังคับของอังกฤษเป็นสารถึ 32 การที่รถไฟเข้ามาถึงลำปางก่อนเชียงใหม่ถึง 5 ปี ทำให้เมืองลำปางได้รับสมญาว่า "คนสมัย" ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวมีการค้าระหว่างกรุงเทพฯและยุโรป

การเข้ามาของรถไฟทำให้ สินค้าเข้านำจากต่างประเทศซึ่ง เป็นสินค้าฟุ่มเฟือยกระจายเข้าสู่ชุมชนลำปางอย่างกว้างขวาง ทั้งสินค้าจากอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา และญี่ปุ่น โดยชาวจีนสามารถครอบงำระบบการค้าภายใน ชุมชนเมืองลำปางได้เกือบจะเด็ดขาด 33 แต่เมื่อสถานีรถไฟสายเหนือสร้างถึง เชียงใหม่กิจกรรมการค้าที่คึกคักของชุมชนสบตุ๋ยและลำปาง ได้ลดลง แต่บทบาทของ เมืองลำปาง ยังคง เป็นแหล่งขนถ่ายสินค้าสำหรับชุมชนในภาคเหนือ 34

ภาพที่ 3.2 รถม้าเมืองลำปาง

5.1.2 ชุมชนเมืองลำปางกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวัฒนธรรมรัฐนิยม ในยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เปลี่ยนนามประเทศสยามเป็นประเทศไทย ในวันที่ 6 ตุลาคม 2482 นานโยบายรัฐนิยมใช้เพื่อผลทางการเมืองจากการขยายตัวของสงครามโลกครั้งที่ 2 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน ทั้งชุมชนเมืองลำปางและภายในประเทศ การออกกฎหมายบังคับให้เข้าสู่ "ยุคมอลานาไทย" และ "ยุคแม่พันเสียมทอง" แทนยุคพันด้าเหมือนนิล เพื่อสร้างความเป็นสากลให้กับประเทศ ชุมชนเมืองลำปางได้รับรูปแบบรัฐนิยมเข้ามาใช้อย่างแพร่หลาย ทั้งนี้ สืบ

32 ตักดิ์ รัตนชัย. ประวัติศาสตร์ศึกษายุทธเวทาลำปาง. หน้า 150.

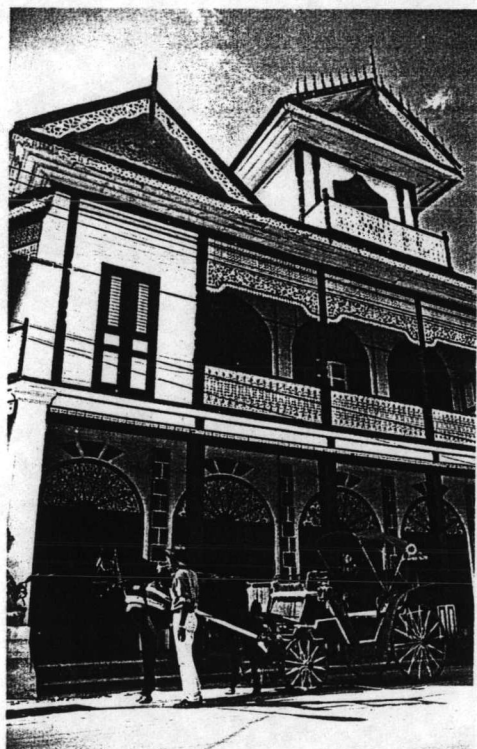
33 เครือมาศ วุฒิการณ์. เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

34 ibid.p.24.

เนื่องจาก ความคุ้นเคยในการเป็น คนสมัย มาตั้งแต่รถไฟแรกเข้าเมืองลำปาง ซึ่งเกิด
 ไหวหารล้อเลียน ว่า "คนงามคนลำพูน คนใจบุญคนเชียงใหม่ คนสมัยคนลำปาง"

กระแสวัฒนธรรมตะวันตกที่ไหลป่าเข้าสู่เมืองลำปาง นับตั้งแต่มีการ
 เปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบประชาธิปไตยจนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชุมชนเมือง
 ลำปางซาบรับกระแสวัฒนธรรมใหม่อย่างตึกตัก นับแต่การจัดงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญใน พ.ศ.
 2477 อย่างยิ่งใหญ่ สังคมเมืองลำปางได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีเสรีภาพมากขึ้น โดยเฉพาะการจัด
 งานประกวดนางงามลำปาง ได้รับความนิยมนอย่างสูง ในชุมชน

ในช่วงสงครามเอเชียมหาบูรพา เมืองลำปางได้กลายเป็นที่ตั้งกอง
 บัญชาการกองทัพภาคพายัพและกองบินใหญ่ผสมภาคพายัพ บุกยึดสหรัฐอเมริกาเดิมเชียงตุง และ สิบ
 สองพันนา เชียงรุ่ง กองทัพญี่ปุ่นได้ส่งเครื่องบินถล่มเมืองย่านรถไฟสบตุ๋ยและ เก้าจ้าวเสียหาย
 อย่างหนัก เหลือเพียงอาคารสถานีรถไฟ ที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งรถไฟมาถึงไม่ได้รับความเสียหาย
 แต่หลังสงครามสิ้นสุดลงต่างต้อง เร่งบูรณะ เมืองให้สู่สภาพเดิม สถานภาพของ เมืองลำปาง ในยุค
 ร่วมจักรสยามปรากฏเด่นชัดในการ เป็นเมือง เศรษฐกิจและการค้า ทำให้ระยะเวลาต่อมาแนวทาง
 การพัฒนาจากส่วนกลาง ยังคงมุ่ง เน้นสร้างบทบาทให้เมืองลำปาง เกาะเกี่ยวอยู่กับการ เป็นเมือง
 อุตสาหกรรมและ เมือง เศรษฐกิจของภาคเหนือ.

ภาพที่ 3.3 รูปแบบและลักษณะสถาปัตยกรรมบนถนนตลาดจีน

บทสรุป

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง นับตั้งแต่อดีตก่อนที่มนุษย์จะเริ่มเรียนรู้การบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร หรือรู้จักการบอกเล่าเป็นมุขปาฐะเพื่อสืบสานความเป็นมาของเชื้อชาติและชุมชนของตน หลักฐานต่างๆที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ของชุมชนเมืองลำปาง ทั้งหลักฐานทางโบราณคดี ผังชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณี ล้วนเป็นสิ่งที่บอกเล่าเรื่องราวถึงความสัมพันธ์อันยาวนานของกลุ่มชนในบริเวณที่ราบแม่เงี้ยว

โดยลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีภูเขาโอบล้อม แยกชุมชนต่างๆ ออกจากกันในแต่ละกลุ่มที่ราบแม่เงี้ยว การเกิดชุมชนจึงเกิดขึ้นเป็นกลุ่มบริเวณที่ราบแม่เงี้ยวสายใหญ่ ความสัมพันธ์ของชุมชนในที่ราบเดียวกันมีมากกว่าความผูกพันกับกลุ่มที่ราบอื่น ซึ่งอยู่ในโครงสร้างของ "ระบบเครือญาติ" ซึ่งการขยายอำนาจของกลุ่มชุมชนต่างๆเมื่อครอบครองชุมชนในกลุ่มที่ราบอื่น ภายใต้การปกครองนั้นชุมชนยังคงมีความเป็นอิสระในการปกครองตนเองค่อนข้างสูง

ชุมชนเมืองลำปาง เริ่มปรากฏความเป็นชุมชนที่เด่นชัดในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ตอนปลาย ในราว พ.ศ. 1223 ภายใต้กรอบวัฒนธรรมทวารวดีแบบหริภุญไชยของกลุ่มพระนางจามเทวี ช่วงเวลา 600 กว่าปี ที่ชุมชนเมืองลำปางมีฐานะเป็น "เมือง" ของแคว้นหริภุญไชย มีบทบาทสำคัญในช่วงต้นและช่วงปลายของสมัยหริภุญไชย กล่าวคือ เมืองเขลางคนครที่พระนางจามเทวีขยายชุมชนลงมาทางตอนใต้ของเมืองหริภุญไชย บริเวณที่ราบแม่เงี้ยว โดยให้โอรสแฝดองค์เล็ก เป็นผู้ปกครองเมือง เมืองเขลางคนครมีฐานะและศักดิ์ศรีเทียบเท่าเมืองหริภุญไชย ในฐานะของการเป็น "เมืองหลวงคู่แฝด" เพื่อควบคุมชุมชนในทางตอนใต้

แม้ว่าหลังรัชสมัยของเจ้าอนันตยศครองเมือง เมืองเขลางคนครเปลี่ยนสถานภาพเป็นเพียง "เมืองลูกหลวง" ก็ตาม แต่เมืองเขลางคนครยังคงมีฐานะเป็น "เมือง" ในขณะที่ชุมชนอื่นๆยังอยู่ในสถานภาพของการเป็นเพียงเวียง หรือหมู่บ้าน แสดงถึงองค์ประกอบต่างๆของเมืองเขลางคนครมีศักยภาพสูง ในระดับหนึ่งที่ยังคงความเป็นเมืองอยู่ได้ การเกิดขึ้นของเมืองที่ปรากฏอยู่ในเอกสารและตำนานต่างๆ จะกล่าวพ้องกันว่า เป็นความประสงค์ของโอรสองค์เล็กที่จะครองเมืองใด เมืองหนึ่ง เสมอฐานะเขษรฐาที่ได้ครองเมืองหริภุญไชย ด้วยไม่ต้องการที่ได้เป็นเพียงอุปราชในเมืองหริภุญไชย ซึ่งเท่ากับว่าเมืองเขลางคนครเกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมือง เป็นประการสำคัญ เป็นการสร้างขวัญอำนาจและฐานอำนาจขึ้นมาใหม่ แต่ขวัญอำนาจทั้งสองของ "เมือง" ในแคว้นหริภุญไชย ยังคงเป็นขั้วของความสัมพันธ์อันดี มีความเป็น "เครือญาติ" กันอย่างเหนียวแน่น เมืองทั้งสองจึงยังคงเป็นเมืองหลวงคู่แฝดตลอดช่วงรัชสมัยของเจ้าอนันตยศปกครองเมือง

เขลางคนคร

จนกระทั่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 ในบริเวณที่ราบเชียงราย กลุ่มชุมชนชาวลัวะ-ไต เริ่มสร้างเสริมอำนาจและขยายชุมชน ทางด้านเมืองเขลางค์ช่วงเวลาไล่เรียงกันเริ่มมีการเคลื่อนไหวในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 หลังจากเจียบสงบอยู่ในมุมประวัติศาสตร์แคว้นทริภุญไชย วงศ์ไทยอำมาตย์จากเมืองเขลางค์ เข้ายึดครองเมืองทริภุญไชยในช่วงรัชสมัยของพระยาพิชัยไทย และได้สถาปนาราชวงศ์ไทยอำมาตย์ขึ้นปกครองเมืองทริภุญไชย ทำให้เมืองเขลางค์กลับขึ้นมาปรากฏตัวอีกครั้งในฐานะ "เมืองอุปราช" ของเมืองทริภุญไชย แม้ว่าจะไม่พบหลักฐานรายนามกษัตริย์ที่ปกครองและบทบาทของเมือง สันนิษฐานจากสมัยพระยาธิบดีซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของทริภุญไชย และวงศ์ไทยอำมาตย์ก่อนที่จะเสียเมืองให้กับพระยามังราย เมืองเขลางค์ในขณะนั้นปกครองเมืองโดยพระยาเบิก อนุชาของพระยาธิบดี แม้ในตำนานบางฉบับจะระบุว่า เป็นโอรสก็ตาม จึงเป็นไปได้ที่วานับแต่ครั้งที่เจ้าไทยอำมาตย์ขึ้นครองเมืองทริภุญไชยสืบมาจนถึงสมัยพระยาธิบดีนั้น ผู้ปกครองเมืองเขลางค์คือเชื้อพระวงศ์ใกล้ชิดที่สุดของกษัตริย์ทริภุญไชย คือ เศรษฐา อนุชา หรือราชโอรส และสิ่งที่ปรากฏขึ้นควบคู่กับการก้าวเข้ามาในหน้าประวัติศาสตร์ของวงศ์ไทยอำมาตย์ คือ อำนาจการทหารและกำลังพลที่แข็งแกร่งของเมืองเขลางค์ เมื่อครั้งเจ้าไทยอำมาตย์ยกทัพเข้าเมืองทริภุญไชย จึงไม่มีกองทัพของทริภุญไชยออกมาต้านทานอย่าง เข้มแข็งเท่าที่ควร และลักษณะของ เช่นนี้ของเมืองเขลางค์ยังปรากฏต่อเนื่องมาจนถึงครั้งที่พระยามังราย เข้ายึดครองเมืองทริภุญไชยได้ในพ.ศ. 1835 เมืองเขลางค์ยังคงตั้งมั่นเมืองอยู่ได้อีกหลายปี โดยมีพระยาธิบดีเป็นกษัตริย์พลัดถิ่นร่วมกับอนุชา คือ พระยาเบิก ปกครองเมือง

ในช่วงราชวงศ์มังรายปกครองเมืองเชียงใหม่ ในฐานะเมืองราชธานีของแคว้นล้านนา เมืองเขลางค์ได้ขยายชุมชนลงมานอกเขตเมืองเก่า ในระยะต้นราชวงศ์ ความสำคัญของชุมชนมีสภาพไม่ต่างไปจากช่วงกลางสมัยแคว้นทริภุญไชยรุ่งเรืองเท่าใดนัก กล่าวคือ เมืองเขลางค์หลบเข้าไปอยู่ในมุมของประวัติศาสตร์ล้านนา ไม่ปรากฏบทบาทของชุมชนในภาค เอกสาร ตำนาน โบราณคดี (ในที่นี้ สันนิษฐานจากหลักฐานที่ศึกษาในปัจจุบัน(พ.ศ. 2537-2538) ซึ่งยังไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนในเรื่องนี้ เมื่อมีเอกสารที่อ้างอิงได้ในชั้นหลัง ขอฟิจำรณานี้ยอมตกไป)

จนกระทั่งราชวงศ์มังรายเริ่มเข้าสู่ช่วงของ "ยุคทองของล้านนา" (ในช่วงรัชสมัยพระยาทิพนาถถึงพระยาเมืองแก้ว ระหว่างพ.ศ. 1898-2068) เมืองเขลางค์ปรากฏขึ้นมาอีกครั้งในบทบาทเดิมของตนนับแต่ครั้งแคว้นทริภุญไชย คือ เป็นชุมชนที่มีอำนาจทางการเมือง การทหาร ที่สามารถต่อรองกับเมือง ศูนย์กลางได้ ในบางช่วง เมืองเขลางค์ดำรงฐานะเป็นฐานกำลังที่เข้มแข็งและจงรักภักดีต่อเมือง เชียงใหม่ ในบางขณะ เข้าไปมีอิทธิพลแทรกแซงกิจการการ

บริหารการเมือง การปกครองของเมืองเชียงใหม่ เมืองเขลางค์ในภาคเอกสารและตำนานเป็นชุมชนที่ได้รับความสนใจและมีการกล่าวอ้างถึงค่อนข้างน้อย เหมือนว่าบทบาทของชุมชนเมืองลำปางในตำนานนั้นค่อนข้างด้อย จนบางช่วง บางสมัยตกหายไปจากการบันทึกบอกเล่า แต่ในสถานการณ์สำคัญที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมล้านนา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครอง ของเมืองเชียงใหม่ เมืองเขลางค์จะเป็นเมืองที่เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงนั้นๆหรือแม้แต่เป็นผู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแทบทุกครั้งไป และสถานการณ์ลักษณะนี้ของชุมชนเมืองลำปาง เป็นสิ่งที่ดำเนินมาโดยตลอดในวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของล้านนา จนล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าถึง 200 กว่าปีก็ตาม เมืองลำปางยังคงเป็นที่ตั้งมั่นในการปลดแอกชุมชนล้านนาออกจากการปกครองของพม่า

หนานทิพย์ช้าง ถือกำเนิดขึ้นในช่วงที่พม่ายังคงปกครองและครอบงำทางวัฒนธรรมในล้านนา แต่ได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมจาก "คนเมือง" ในหมู่บ้านปางยางคก มีความเฉลียวฉลาด เก่งกล้าสามารถจนได้เป็นนายบ้านปางยางคก และเป็นผู้ให้กำเนิดเชื้อสายเจ้าเจ็ดคน นำพี่น้องทั้งเจ็ดในรุ่นหลานของหนานทิพย์ช้าง (พระยาสุลวลือไชย) ต่อสู้ขับไล่พม่าออกจากล้านนาและเป็นอิสระจากการปกครองของพม่ารวม 200 กว่าปีได้สำเร็จ

หนานทิพย์ช้างจึง เป็นผู้วางรากฐานไว้ให้การสร้างอิสรภาพของชนรุ่นหลาน จากการเริ่มปลดแอกตนจากอำนาจพม่าในล้านนา ด้วยการขึ้นตรงต่อพม่าเมืองอังวะ ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เป็นข้อจำกัด เท่ากับชุมชนเมืองลำปางได้แยกตนเป็นอิสระมาแต่ครั้งหนานทิพย์ช้างปกครองเมืองเป็นอิสระด้วยการอิงอำนาจพม่าศูนย์กลางไม่ใช่อำนาจพม่าในเมืองประเทศราชล้านนา

ชุมชนเมืองลำปาง สร้างคน 3 ชั่วอายุคนกอบกู้เอกราชให้กับชุมชนในล้านนา ในปีพ.ศ. 2317 ภายหลังพระยาภาววิไลนำทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินเข้าตีเมืองเชียงใหม่ ขับไล่พม่าออกไปแล้ว เท่ากับเป็นปีเริ่มต้นของการเป็นอิสระ พระยาภาววิไลยังคงครองเมืองลำปางจนมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินถูกถอดปลดพระชนม์ เจ้าพระยาจักรีจึงย้ายพระนครมาฝั่งบางกอก สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในพ.ศ. 2325 พระยาภาววิไลได้รับการแต่งตั้งให้ขึ้นไปปกครองเมืองเชียงใหม่ และแต่งตั้งให้พระยาคำโสมเป็นพระยานครลำปาง เมืองประเทศราชสยาม เป็นช่วงเริ่มต้นของชุมชนเมืองลำปางภายใต้ราชวงศ์จักรี

ในช่วงต้นราชวงศ์จักรี (ร.1-ร.4) เมืองลำปางยังอยู่ในฐานะบ้านพี่ เมืองน้องกับเมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้เพราะอำนาจในการปกครองเมือง ยังอยู่ในมือของเจ้าเจ็ดพี่น้องซึ่งเป็นคนในรุ่นเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นในการร่วมรบเคียงบ่า เคียงไหล่ เมื่ออำนาจในการปกครอง เปลี่ยนมืออยู่ในชั่วคนรุ่นต่อมา สายสัมพันธ์ความเป็น "เครือญาติ" ก็เริ่มที่จะมีการ

เปลี่ยนแปลงตามสายอำนาจของแต่ละบุคคล และในขณะเดียวกัน บทบาทสำคัญของการเป็นศูนย์กลางชุมชนในล้านนา คือ เมืองเชียงใหม่ ในการควบคุมชุมชนในล้านนาของรัฐบาลกลางจากกรุงเทพฯ จึงต้องควบคุมเมืองศูนย์กลางคือเชียงใหม่ก่อน เมืองลำปางจึงมีความสำคัญเป็นเมืองชั้นรองลงมาจากเมืองเชียงใหม่ เป็นลำดับชั้นความสำคัญชั้นรองของชุมชน ที่รัฐบาลกลางนำเสนอให้เมืองลำปางและเมืองเชียงใหม่ ตลอดจนมาถึงปัจจุบัน

ข้อสังเกตที่เด่นชัดของชุมชนเมืองลำปางที่มีวิวัฒนาการของชุมชนมาร่วม 1,300 กว่าปี คือ ลักษณะบทบาทของชุมชน ในช่วงสมัยต่างๆ ที่กลุ่มอำนาจใด อำนาจหนึ่งมีอิทธิพลควบคุมชุมชนในภาคเหนือตอนบน ความสำคัญของชุมชนเมืองลำปางอยู่ในระดับรองจากชุมชนอื่นๆ เสมอ แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง ชุมชนที่มีส่วนสำคัญในการเป็นตัวแปรหรือ ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ให้เกิดการเปลี่ยนหัวอำนาจในศูนย์กลางชุมชน มักจะเป็นชุมชนเมืองลำปางเสมอ จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ชุมชนเมืองลำปางไม่ใช่ชุมชนใหญ่ที่เป็นหลักสำคัญของชุมชนล้านนาแต่เป็นตัวแปรหลักในการเปลี่ยนแปลงใดๆ ในหน้าประวัติศาสตร์

ชุมชนเมืองลำปางปรากฏตัวอยู่ในประวัติศาสตร์โดยมีบทบาทที่ชัดเจนเป็นช่วงๆ ในระยะเวลาที่ต่างกัน กอปรกับสภาพภูมิประเทศอันเป็นลักษณะเฉพาะของภาคเหนือ ทำให้ชุมชนเมืองลำปางพัฒนาชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต และศิลปกรรมต่างๆ อยู่ในกลุ่มชุมชนที่ราบลุ่มแม่น้ำวังอยู่อย่างสงบเงียบ โดยโครงสร้างหลักภายในชุมชนเป็นวัฒนธรรมของชุมชนศูนย์กลางที่มีบทบาทและอิทธิพลอยู่ในช่วงเวลานั้นๆ เช่น หริภุญไชย เชียงใหม่ เป็นต้น แต่ในส่วนของรายละเอียดต่างๆ ภายในชุมชนจะมีความเป็นเฉพาะถิ่นของชุมชนลำปาง (รวมถึงชุมชนอื่นๆ ของล้านนาด้วย ทั้งนี้เพราะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมือง ในล้านนาที่มาจากเอกลักษณ์ทางพื้นที่เป็นตัวกำหนดในเบื้องต้น เมืองในล้านนาจึงไม่ใช่เมืองที่มีการพัฒนาทางสังคมและชุมชนเป็นจักรวรรดิใหญ่ เมืองแต่ละเมืองมีพัฒนาการอยู่ในกลุ่มของชุมชนและเมืองที่กระจายตัวเกาะกลุ่มกันอยู่ ดังนั้น การที่จะกล่าวว่า ช่วงยุคทองของล้านนา คือ ยุครุ่งเรืองของเมืองเชียงใหม่ย่อมไม่ใช่สิ่งที่ผิด เพราะชุมชนต่างๆ ได้รับความรุ่งเรืองและความเป็นยุคทองนั้น มาเพียงแนวความคิดหลักแต่รายละเอียดจะเป็นของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ จะปรากฏให้เห็นชัดเจนที่สุดในกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะแขนงต่างๆ ศิลปะยุคทองของล้านนาที่ปรากฏอยู่ในเมืองลำปางโดยรวมแล้วเป็นแนวความคิดที่คลาสสิก แต่ตัวชิ้นงานกลับมีความเป็นพื้นบ้าน (Folk Art) สูง)

การวิวัฒนาการชุมชนโดยมีพัฒนาการประวัติศาสตร์ในฐานะของเมืองชั้นรอง ชุมชนจึงเกาะเกี่ยวอยู่กับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะตนในช่วงเวลานั้นๆ ทั้งนี้เพราะความสำคัญของชุมชนเมืองลำปาง เป็นชุมชนระดับรองในภาคเหนือ ผลกระทบจากภายนอกชุมชน

จะมาถึงช้ากว่าเมืองซึ่งเป็นเมืองหลักในภาคเหนือ หรือปัจจัยต่างๆ เข้ามากระทบในบางส่วนของฝั่ง เอื้อประโยชน์ให้กับเมืองหลัก ทำให้ชุมชนมี "เวลา" อยู่กับวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของตนได้นานกว่าชุมชนอื่นๆ

จึงอาจสรุปถึงความสำคัญของชุมชนเมืองลำปางได้ในแง่ที่ชุมชนเมืองลำปาง คือ องค์ประกอบหนึ่งของชุมชนในล้านนา ซึ่งตัวชุมชนเมืองลำปาง เองก็ไม่ใช่ชุมชนที่สำคัญที่สุดที่มักจะกล่าวถึงในหัวข้อเริ่มต้นของการบันทึกในภาคเอกสารทางประวัติศาสตร์ แม้ไม่ใช่องค์ประกอบที่สำคัญ แต่เป็นองค์ประกอบที่ทำให้องค์รวมของชุมชนล้านนามีความสมบูรณ์ อีกทั้ง องค์ประกอบย่อยที่มีชื่อองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดนี้ มีความเป็นเอกเทศเฉพาะตนอยู่ในการเป็นองค์ประกอบหนึ่งในล้านนา

ในความสำคัญของชุมชนซึ่งอยู่ในฐานะของการเป็นองค์ประกอบของชุมชนในล้านนา ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เมืองราชธานี การมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง หรือเมืองหน้าด่านของเมืองราชธานีของชุมชนเมืองลำปาง เป็นการแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างและการจัดระบบการปกครองของเมืองและชุมชนในล้านนา อีกทั้งยังเป็นเมืองที่หลงเหลือหลักฐานของชุมชนที่พัฒนาอยู่ในช่วงต่างๆ ได้ค่อนข้างสมบูรณ์ ชุมชนยังเหลือร่องรอยของแนวกำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน สถาปัตยกรรม ศิลปกรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดำเนินปฏิบัติอยู่ในวิถีชีวิตปัจจุบัน ทั้งจากสมัยทวารวดี สมัยล้านนา สมัยพม่าปกครอง และสมัยการรวมอยู่ภายใต้การปกครองของสยามประเทศ และหลักฐานที่เป็นตัวแทนของช่วงเวลาต่างๆ ของชุมชนเมืองลำปาง เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นเอกลักษณ์ด้านต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะการรับวัฒนธรรมของชุมชนหลักเข้ามาสร้างงานในชุมชนเมืองลำปาง ได้ผสมผสานความเป็นตัวของตัวเอง รสนิยม ความเชื่อ ความศรัทธาของชุมชนได้อย่างกลมกลืน

ดังนั้นช่วงเวลาต่างๆ ที่ชุมชนเมืองลำปางได้พัฒนาการผ่านมามีแต่ละช่วงเวลายังมีหลักฐานหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน สามารถใช้เป็นตัวแทนบอกเล่าได้ถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคมของชุมชน และยังเป็นมรดกสืบทอดทางวัฒนธรรมและทางสุนทรียศาสตร์.